

**TOKOMANE YA TATAISO YA HO ITHUTA
TEMOSO YA PUO E HLOKOLOSI
SESOTHO**

DIKEREITE TSA 10-12

SESOTHO PUO YA LAPENG

SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA PELE

**SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA BOBEDI
2018**

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Second Chance
Matric Support Programme

Read to Lead
A Reading Nation is a Leading Nation

**TOKOMANE YA TATAISO YA HO ITHUTA
TEMOSO YA PUO E HLOKOLOSI
DIKEREITE TSA 10-12
SESOTHO PUO YA LAPENG
SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA PELE
SESOTHO PUO YA TLATSETSO YA BOBEDI
2018**

DIKAHARE

Contents

1.	KGAOLO YA 1:.....	5
1.1	Temoso ya Puo e Hlokolosi ke eng? (CLA).....	5
1.2	Tumelo ke eng?	5
1.3	Hobaneng re lokela ho ruta Temoho ya Puo e Hlokolosi	6
1.4	Tshebediso ya Puo ke eng?	7
1.5	Temoso ya Puo e Hlokolosi e tobane/shebane le eng?	7
2.	KGAOLO YA 2:.....	8
2.1	Hobaneng ho hlokeha ho ruta ka dikamano pakeng tsa puo le matla?	8
2.2	(a) Dikamano ke dife pakeng tsa puo le matla.....	8
2.3	Ditema tse sebediswang ho tshehetsa ho ruta puo le matla	9
2.4	Ke mesebetsi efe ya dibopeho tsa puo e nang le tshusumetso ya matla?	12
2.5	Boikokobetso/Boitlhompho le kamano ya matla nakong ya dipuisano	12
2.6	Mekgahlelo ya Boitlhompho.....	14
2.7	Diketso tsa dipuisano tsa tjebo (sefahleho-sefahleho)	15
2.8	Puo ya dirutehi kapa ditsebi	16
2.9	Kamano ya matla dipuisanong.....	16
3.	KGAOLO YA 3.....	17
3.1	Ho bolelwang ka puo e susumetsang le e fehang maikutlo?	17
3.2	Puo e susumetsang e sebediswa kae?.....	17
3.3	Mawa a tshusumetso	18
3.4	Ho bolelwang ka puo e fehang maikutlo?	20
3.5	Tshusumetso ka hara papatso	23
3.5.1	Makgetha a papatso e atlehileng.....	24
3.5.2	Mantswe a susumetsang dipapatsong.....	24
3.5.3	Tlhaloso ya mantswe a susumetsang le mawa a sebediswang dipapatsong.....	25
3.6	LEEME, HO SHEBA DINTHO KA LEHLAKORE LE LE LENG, TSHEKAMELO LE KGETHOLLO	34
3.6.1	Ditlhaloso tsa mareo - leeme, ho sheba dintho ka lehlakore le le leng, tshekamelo le kgethollo .	34
3.6.2	Makgetha a leeme	34
3.6.3	Mefuta ya leeme ho mediya.....	35
3.6.4	HO SHEBA DINTHO KA LEHLAKORE LE LE LENG	36

3.6.5	TSHEKAMELO	38
3.6.6	Kgethollo	39
4.	KGAOLO YA 4:	41
5.	KGAOLO YA 5	44
5.1	KAKANYO, KGOPOLOTABA, DIKGANG	44
5.2	Dikakanyo tse bopilweng ka dintlha le dikakanyo tse sa boptjwang ka dintlha:	45
5.3	Dikakanyo/Dikgopolotaba	45
6.	KGAOLO YA 6	50
7.	KGAOLO YA 7	55
8.	KGAOLO YA 8	62
8.1	Setso ke eng?	62
8.1.1	Kamano ke efe pakeng tsa puo le setso	62
8.1.2	Dikahare le maemo a ho ithuta kamano pakeng tsa puo le setso.	62
8.1.3	Mehlala e meng ya botjhaba le dikarolo tsa dipuo tse bontshang kamano pakeng tsa puo le setso 63	
9.	KGAOLO YA 9	66

DITEBOHO

Pokeletso ya tokomane ena ya TEMOSO YA PUO E HLOKOLOSI e entswe ke Baeletsi ba latelang ho tswa lefapheng la dipuo tsa Rantsho:

- ❖ **Ngaka Richard Phuroe** (Head Office - Free State Province)
- ❖ **Ntate Maele Molotsi** (Joe Gqabi District – Eastern Cape)
- ❖ **Mme Mapula Molepo** (Johannesburg North District – Gauteng Province)
- ❖ **Mme Dimakatso Motaung** (Ekurhuleni North District – Gauteng Province).le
- ❖ **Mme Matebogo Makhutle** (Sedibeng East District – Gauteng Province)

1. KGAOLO YA 1:

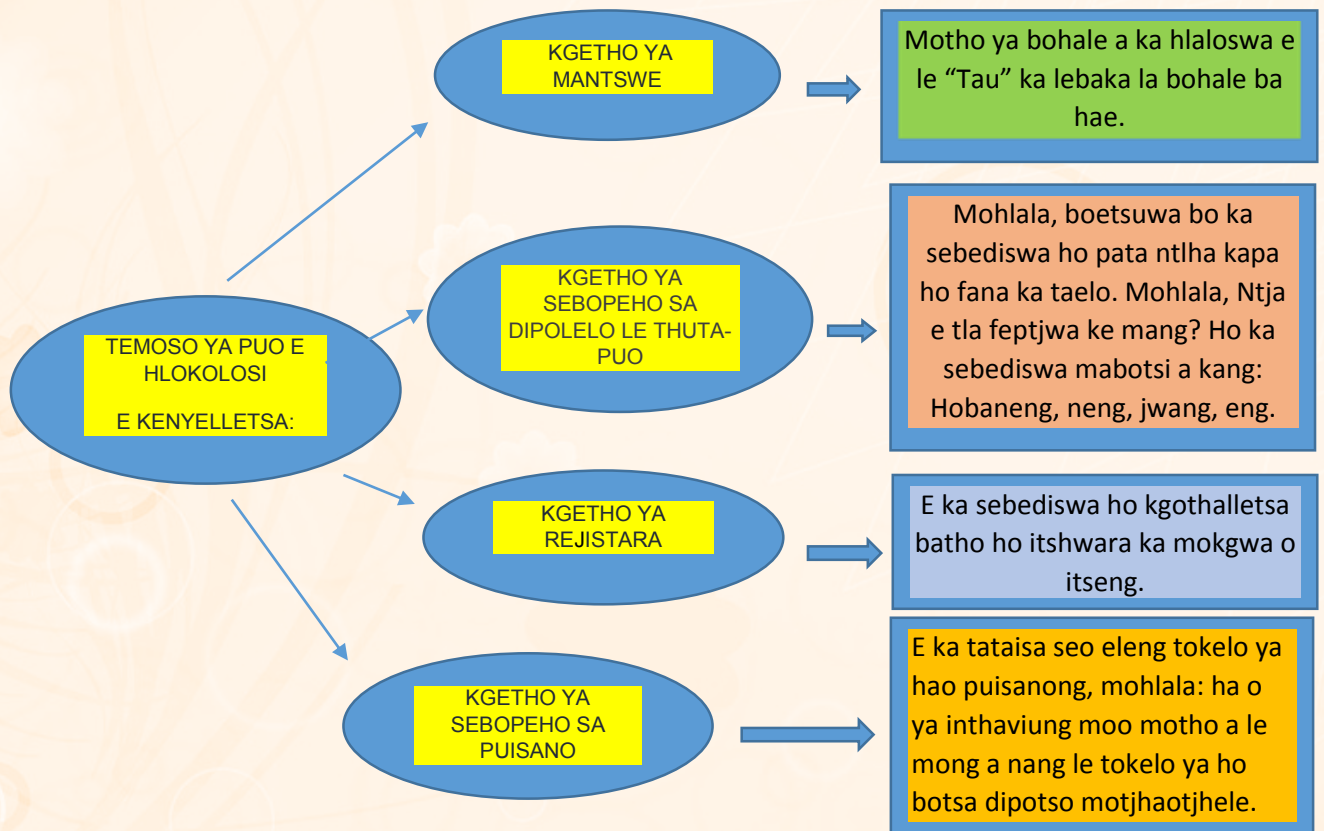
SELELEKELA KA TEMOSO YA PUO E HLOKOLOSI

Ho ya ka Setatemente sa Leano la Kharikhulamu le Tekanyetso (CAPS), ho ithuta puo ho lokela ho etsa hore baithuti ba kgone ho sebedisa puo ho nahana ka tshekatsheko le ka boiqapelo; ho utlwahatsa mehopolo ya bona ka dintlha tse amang boitshwaro le makgabane; ho sebetsana le ditema tse batsi ka tshekamelo; ho phephetsa mehopolo le dintlhakemo, makgabane le dikamano tse matla tse fuperweng ke ditema; mmoho le ho bala ditema ka maikemisetso a fapaneng, a jwalo ka ho natefelwa ke tsona ditema, ho etsa diphuputso, kapa ho sekaseka ditema.

1.1 Temoso ya Puo e Hlokolosi ke eng? (CLA)

Ho ya ka Fairclough (2005), Temoso ya Puo e Hlokolosi (CLA) ke karolo ya Thuto e rutang baithuti ho manolla puo e sebediswang ke bona mmoho le ba bang. Temoso ya Puo e Hlokolosi e ka boela ya hlahoswa e le kutlwisiso ya botjhaba, dipolotiki le karolo ya ditumelo tsa puo, diphapano tsa dipuo tse fapafapaneng le puo. Ho ya ka Setatemente sa leano la Kharikhulamu le Tekanyetso (CAPS), Temoso ya Puo e Hlokolosi (CLA) e ka hlahoswa e le ho manolla tsela eo moelelo o bopilweng ka kutlwisiso e matla ya kamano pakeng tsa dipuo tse fapafapaneng, e matlafatsang baithuti hore ba se dumelle ho laolwa le ho sebedisa puo ho nahanela ba bang.

Temoso ya Puo e Hlokolosi e kenyelletsa ho etsa kgetho ya mantswe, thutapuo, rejistara, puisano, sebopeho, jj. Hlwaya daekeramo e latelang:

1.2 Tumelo ke eng?

Ke mokgwa le tsela eo motho kapa sehlopha sa batho se dumellanang kapa se kgollwang ho yona ebe ba bopa ditsela tseo ba di nahanelang setjhaba.

Tumelo eo batho ba ikamahanyang le yona, e ka susumetsa dikakanyo tsa bona mme ya tlisa leeme kapa tshekamelo

mabapi le maikutlo a bona.

Mehlala ya Tumelo kapa ditumelo

- **Phedisanammoho/Karolelano:** e kgothalletsa leano la kopanelo ya boikarabelo dipolotiking, botjhabeng mmoho le maemong a moruo.
- **Bohlokwa/boleng/boikarabelo ba boMme:** bo toboketsa tekatekano ya boMme, moruong, setjhabeng, dipolotiking. Bo boela bo sebetsana le ka ditokelo tsa boMme.
- **Tekatekano ya bong:**e ikamahanya le ditokelo le boikarabelo boemong ba bong pakeng tsa boMme le boNtate setjhabeng.
- **Tekano ya menyetla:** ke tumelo ya ho fedisa kgethollo e itshetlehleng hodima dilemo, bong, mmala, botjhaba, bodumedi, boemo ba ho se itekanele mmeleng le kelellong.
- **Bodumedi:** Ke ditumelo tsohle tse fapafapaneng. Badumedi ba latela melao le melawana e itseng, ha ba bang ba kgetha tumelo e bohlokwa maphelong a bona.
- **Botjhaba:** ke leano la boemo ba tsa moruo le botjhaba bo hlahoswang ke taolo ya tokoloho le dipolotiki.
- **Mokgwa wa boinahanelo:** ke tumelo e itshetlehleng ho tikoloho. Batho ba metseng ya mahaeng ba ka fapana mabapi le ditumelo tse itseng tse amanang le poloheho ya diphoofolo, athe batho ba metseng ya ditoropong ba ka ithuta ho tshela mebila e meholo, e sephethephethe ka poloheho.

1.3 Hobaneng re lokela ho ruta Temoho ya Puo e Hlokolosi

Temoho ya Puo e Hlokolosi e re lemosa tse latelang:

- Ho ruta le ho ithuta puo ho atelositswe tsebo ya tema/temana ho ya ka thutapuo. Baithuti ba kgothalletswa ho lemoha, ho ba kgahlano, ho hlohlelletswa ka leeme le ho bopa Temoho ya Puo e Hlokolosi.
- Ho amanya se etsahalang mosebetsing wa phaposi le maemo a phedisano le a tsa dipolotiki.
- E bopa le ho bontsha basebedisi ba puo, boitsebiso, matla le tumelo ka nako e le nngwe.
- E ruta baithuti hore puo ha e sebediswe feela bakeng sa ho buisana, ho arolelana mehopolo, empa e sebedisetswa ho laola batho le ho ba susumelletsa ho tseo ba di nahanang le ho di etsa. E boela e ikamahanya le dintlha tseo ba sa di elellweng tse kang, matla, tumelo, boitsebiso, sehlopha, bong, morabe, leeme, tshekamelo, kgethollo, ho tadima dintho ka lehlakore le le leng le ho ruta baithuti ho sekaseka ditema jj. (Mohlala: Dipapatso, dikhathunu le ditema tse ding tse bohuwang).
- Ho bontsha baithuti ho bopa ditema ntle le ntshetsopele ya ho tadima dintho ka lehlakore le le leng.
- Ho eketsa temoso ho baithuti ka boemo ba phedisano, ba setso le ba dipolotiki boo e leng mohlodi wa ditema.
- Ho ntshetsa pele temoso ya menahano e tebileng, mohlala:
dikoranta, masedinyana, diatikele, dipapatso le difilimi.
- Ho matlafatsa dipuisano, kutlwisiso, maemo a phedisano nakong eo o mametseng ka hloko seo ho buuwang ka sona, mme o nahanisise ka kelohlolo pele o ka bua kapa ho ngola

1.4 Tshebediso ya Puo ke eng?

Tshebediso ya Puo ke tsela eo puo e sebediswang ka yona maemong a phedisano ho fetisa ditlhaloso tse nammeng ho batho ba sebedisang puo eo ka tlasa maemo a itseng. Puo e keke ya eba fofo kapa ya eba maemong a bohareng, ka lebaka la hore puo e hokahanya meedi e pakeng tsa botho le botjhaba. (Henry & Tator, 2002:)

1.5 Temoso ya Puo e Hlokolosi e tobane/shebane le eng?

Baithuti ba lokela ho sebedisa puo e buuwang le puo e ngolwang ho hlokomela hore puo e ka sebedisetswa ho laola, ho susumetsa le ho bopa ntlhakemo e itseng. Dintlha tse sa tswa bolelwa di sebediswa mmoho le ha di hlahoswa ka ho fapana le ho se lelalekane. Ho tea mohlala: batho ba ye ba bonahatse matla a bona ka tshebediso ya puo e susumetsang kapa e leeme. Kgetho ya bona ya mantswe e susumetswa ke bamamedi mmoho le boemo ba bona setjhabeng le dipolotiking. Tshusumetso ya dintlha tse boletsweng e ikamahanya le kamoo puo e sebedisetswang ho fetisa melaetsa e matla kateng le ho bontsha phapano pakeng tsa bong le dilemo.

2. KGAOLO YA 2:

PUO LE MATLA

2.1 Hobaneng ho hlokeha ho ruta ka dikamano pakeng tsa puo le matla?

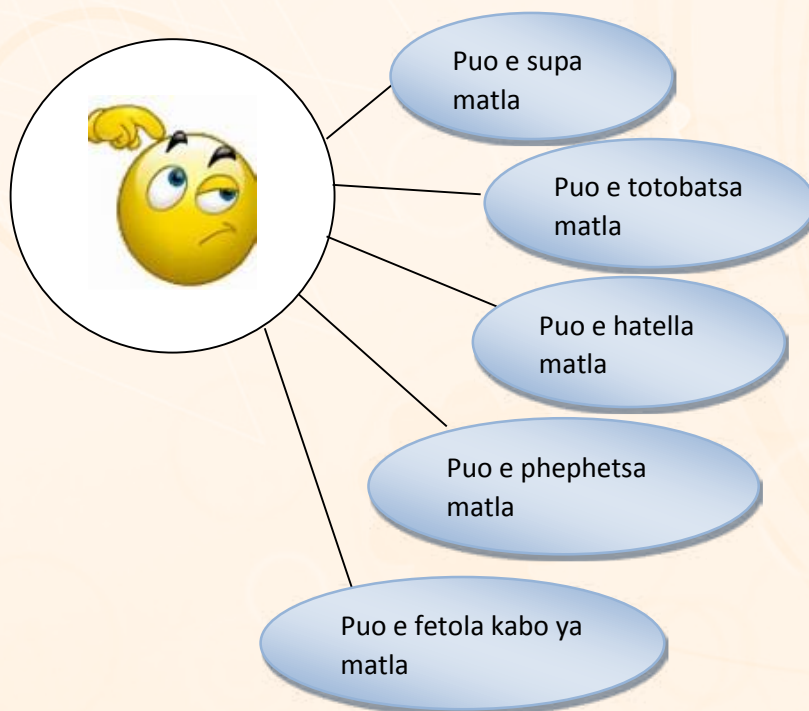
Baithuti ba tla utlwisisa hore puo e ka sebediswa ho laola le ho susumetsa ke seo ba se nahanang. Hona ho ka susumeletsa baithuti ho bopa ditema ba sebedisa mawala a matla a kang puo ya maikutlo, ho phema leeme, tshekamelo le ditlwaelo tse itseng.

Sepheo sa ho ruta puo le matla a yona ke hore baithuti ba utlwisise hore puo e sebediswa ho pepesa dikamano tsa matla ditemeng tse buuwang, tse ngolwang le ho sebedisa ditho tsa mmele. Ha baithuti ba ithuta ditema tse fapaneng ba hlokomele kamoo dikarolo tsa puo di sebediswang kateng ho hlalosa ditumelo tse itseng, ho susumetsa le hlohlelletsa ba bang.

Tshekatsheko ya matla e hloka hore batho ba shebane mahlong, ke kahoo ho sebediswang puisano, inthaviu, tsamaisong ya makgotla a dinyewe, jj.

Matla a bonahala ha motho e mong a laola ditabatabelo, ditakatso, merero le ditumelo tsa batho ba bang. Motho, setsha/setheo tse laolang batho di ka lakatsa hore batho ba latele molao, ditaello kapa ba amohela tumellano molemong wa hae. Matla ana a sebediswa ka tshusumetso kapa mekgwa e meng ya puisano.

2.2 (a) Dikamano ke dife pakeng tsa puo le matla

2.2 (b) Dikamano ke dife pakeng tsa puo le matla?

- Puo e supa matla ka tsela tse fapaneng: e bontsha, totobatsa le ho phephetsa matla.
- Matla ke ntho e sebediswang ke motho ya itseng ho motho e mong kapa sehlopha se seng ho se seng.

- Matla a hlaha ditsheng tse fapaneng tsa borui, maemo, boemo, tsebo, bokgoni, kapa ditho tsa mokgatlo o hlahellang ka mahetla.
- Dikamano tsa matla di a qalwa, di sebediswe, mme di phetwe ka dipuisano.
- Ho ba le matla hodima bao o a sebedisang ho bona, matla ao a bitswa **matla a tshusumetso**. A re etsa hore re itshware ka tsela tse itseng kapa re amohela ditshitshinyo le maikutlo ntle le ho qobellwa. A sebetse dipapatsong, setsong le ho tsa mediya.
- Puo e bontsha maemo a sebui.
- Puo eo sebui se e sebedisang e bontsha hore se a e tseba kapa tjhe. Ha sebui se fana ka puo e matla, se nkuwa se na le bokgoni mme le puo ya sona e le ya boleng.
- Sebui se nang le tsebo e batsi ya puo se kgona ho hlohleletsa, ho ba le tshusumetso, le matla ho baamohedi ba ditaba.
- Re lebelletse hore batho ba ka sehloohong ba bue ka tsela e itseng ka ho sebedisa rejistara e nepahetseng, mohlala: borakgwebo, boradipolotiki, baokamedi, dingaka, matitjhere, boramolao jj.
- Sebui se senang tsebo ya tshebediso ya puo, se hlahella eka se hloka boitshepo, mme le puo eo se e sebedisang e hlahisa maemo a sona.
- Dihlotshwana tse matla le ditho tsa tsona di finyella dipuisanong moo ba bang le diabo tse fapafapaneng.
- Di laola dipuisano tsa semmuso, di tsamaisa dikopano, di ngola diraporoto, dibuka, ditaello le dipale.

2.3 Ditema tse sebediswang ho tshehetsa ho ruta puo le matla

Puo e susumeletsang e jwalo ka ya dipapatso le poropaganda (mashano), e ikemiseditse ho susumetsa bokamoso ba diketsahalo tsa baamohedi ba ditaba.

Tshusumetso ya phethelo: Ditema tse kang padi, dipale tse kgutshwane, dithothokiso, tshwantshiso/terama, raporoto tsa ditaba/diatikele di ka hlalosa ho se hlokehe ha diketsahalo tse itseng.

Dipuisano: re lekole kamoo dikarolo tsa puo, tlotlontswe le popo ya dipolelo (kwahollopuo) le dipuisano di sebediswang ho bontsha matla. Ho sebedisa puisano pakeng tsa batho ba sa lekaneng ka matla. (Mohlala: ngaka le mokudi, e moholo le e monyenyanane,) tshekatsheko e etswe e itshetlehile mekgweng e fapaneng ya matla le ho hanyetsana ha mekgatlo e meholo.

Dipuisanong/dinganganong re lekole kamoo batho ba matla ba laolang dipuisano, ba sitisang ba bang, ba sebedisa puo ya matla.

Mehlala ya maano a puisano a sebediswang ke batho ba boemong ba boetapele:

- Boramolao ba itshetlehile tshebedisong ya puo e ikgethileng le mareo ho fana ka ditaello, ho botsa batho dipotso le ho qobella dipaki ho hlahisa bopaki.
- Mme a ka sebedisa ka mantswa a boima ho fedisa mekgwa e mebe ya ngwana.
- Ho ba le tlhompho le ho bontsha ho se lekane ka matla, matitjhere hangata a batla hore baithuti ba bue le bona ka mekgwa o nepahetseng. Ka nako tsohle, le ha tshebediso ya mareo le lentswe di ka fapana, sepheo ke ho kgothaletsa ho mamela ditaello le ho ba laola.
- Ho ba le matla hodima ba bang ka tshebediso ya puo ho etswa ka tsela tse fapaneng. Dikamano tse totobetseng pakeng tsa puisano le matla ke tshebediso ya puo e laolang boitshwaro.
- Ho se sebedisi mantswa nakong e nngwe ho ka ba le seabo ho fihleng matla. Mme ya fumanang ngwana wa hae a etsa ho sa lokang a ka sebedisa ya puo ya sefahleho ho mo kgalemela. Ho bohlokwa ho utlwisisa

maqhama pakeng tsa puisano le matla ho fokotsa ho se lekalekane ka matla.

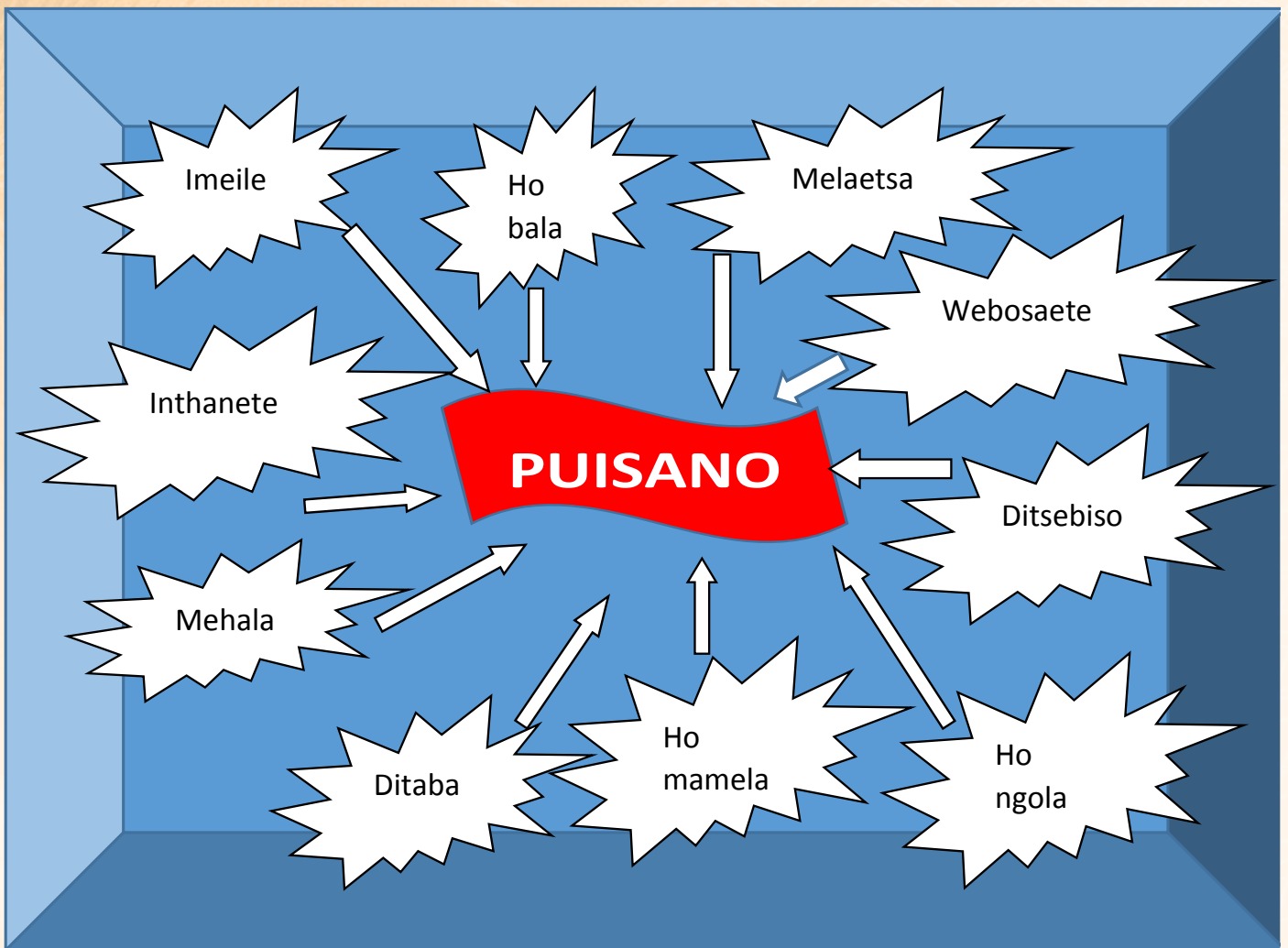
- Baithuti ba lokela hore ba rutwe ka tshebetso ya dikarolo tse fapaneng tsa dipuo hore ba tle ba di sebedise ho sekaseka matla puong e buuwang le e ngolwang. Dikarolo tsena tsa puo di hokahangwe le ho ruta puo jwalo ka ha leano la ho ruta le hlalosa.

Mehlala ya kamoo matla a hlahellang kateng ditemeng

(Ho ngoleng, ho bueng, le puisanong ka tshebediso ya ditho tsa mmele)

Puo, matla le dipapatso

- Matla a dipapatso a itshetlehile ho moruo, ditjhelete kapa ka mehlodi ya ditheo tse itseng tse hlahiswang ka diyalemoya le dithelevishene.
- Papatsong, khampani e fetisa molaetsa ka ho otlooha ho bareki.
- Tshebediso ya phetapheto, ngangisano, mantswe a maikutlo di ikamahanya le puo ya maikutlo (sheba puo e susumetsang le e hlohleletsang).
- Dibapatsong ho sebediswa puo ya boqhetseke ho kgodisa bareki hore ba reke sehlahiswa ho tlisa matla ao ba a hlokang (di kgothaletsa batho ho ba le ditabatababelo le ditakatso tsa ho fihlella matla a itseng), ho rarolla mathata, ho fihlella boleng, (bohlale, thabo) ho kgetha boitsebiso, boipontshahatso (boikgetho, le setso) hore ha o reka o reka sehlahiswa sa boleng.
- Mantswemararane a sebediswa e le makgethi. Mantswe ana kamora nako e itseng a sebediswa maamong a fapaneng.
- Babapatsi ba sebedisa mawala a ho laola ditsha tsa thekiso.(sheba puo e susumetsang)
- Dipapatso di atisa ho sebedisa ditema tse kgutshwane (ka mokgwa o tshwanang le wa dithothokiso).
- Sebui/mmmapatsi o sebedisa maemedi a kang: wena, rona jj. Mohlala: re ka o thusa jwang? (sheba puo e susumetsang).
- Babapatsi ba sebedisa puo e patehileng e bontshang hore dihlahiswa tsa bona di bohlokwa empa ba sa totobatse ka puo e hlakileng.

- Ditaba tsa seyalemoya le thelevishini ha di hlalose feela diketsahalo tsa hona jwale le ditlamorao tsa tsona empa di hlahisa diketso, di emela maikutlo a dipolotiki, tsa moruo, tsa sesole le bohle ba nang le matla setjhabeng. Ke mokgwa oo motheo wa matla o boptjwang ka ona, ke kamoo setjhaba ka kakaretso se qetelletseng se tseba hore ke mang ya matla le hore ba matla ba hloka eng. Ke maemo a bohlokwa bakeng sa ho bopa tshehetso ya tumelo ya matla le bakeng sa mekga e fapaneng ya kganyetso.
- Mediya e tla nka qeto bakeng sa bankakarolo (baqolotsi ba ditaba ba lokela ho hlaloswa le ho hlokomediswa tshebediso ya puo e fehang maikutlo mohlala:) **SEKWETA**

Mediya e ka pata baphatlalatsi ba ditaba. (ba ka se hlahise hore ke mang ya nang le boikarabelo tabeng e itseng).

Mohlala: MOSADI O BOLAILWE KA SEHLOOHO LAPENG. Lena ke leano la ho hohela babadi.

Motho a ka ipotsa hore ke mang moetsi wa mohlala wa dihlooho tsa ditaba koranteng ena, hobaneng ha mongodi a sa hlahisa lebitso la moetsi wa ketso ena.

Mediya e ka emela matla a mokgatlo oo e tlahang ka wona.

Dipotso tse latelang di ka thusa ho lelekela baithuti thutong ya dikamano pakeng tsa puo le matla.

1 Ke mang ya o bolelletseng hore o fihle le ho tsamaya ka dinako tseo?

Bolela melao e mehlano eo o lokelang ho e latela lapeng.

- 2 Na ebe mediya (diatikele tsa dikoranta, makasine, dipapatso, televishine, thwitha, "Facebook" jj.) di hlohleletsa tsela eo o phelang ka yona le mehopollo ya hao (kgetho ya meaparo ya hao, metswalle, dijo, sebopeho sa hao jj.)?
- 3 Na dipotso tsena di bontsha kamano pakeng tsa puo le matla? Qoqa.

2.4 Ke mesebetsi efe ya dibopeho tsa puo e nang le tshusumetso ya matla?

Temoho e hlokolosi ya tshebediso ya puo e bontsha kamoo dibopeho tsa puo di sebediswang kateng, ho laola le ho hlohleletsa batho, kahoo ba lokela ho kgetha tlotlontswe le polelo kapa kwahollopuo ho fihlella dipuisano tsa bona. Matla a tsebo ya dibopeho tsa puo tse fapaneng di ka thusa bakeng sa tshakatsheko ya puo e ngolwang le e buuwang. Ha re lekolang tshebediso ya dibopeho tse itseng tsa puo ho fetisa moelelo le maikemisetso.

Bophatlalatsi

- Hangata e sebediswa ditatementeng.
- Ka nako tse ding, setatemente se etswa ka sepheo sa ho hohela motho hore a amohele ditumelo ho hlahisa maikutlo ka tse etsahalang lefatsheng. Ha sena se ka finyella, ditumelo tsena di ka amohelwa e le tsela eo motho a ka nahanang ka yona.

Tlhokahalo/taolo

- Hangata sena se bontsha tsela e matla ya ho laola. Ho laola ke ha ho na le matla a ho se dumellane pakeng tsa sebui le momamedi moo sebui se qobellang momamedi ho etsa ho hong ho kgahlanong le maikutlo a hae.
- Taolo e ka sebediswa moo ho nang le maikutlo a matla jwalo ka kgalefo.

Mathusi: mehlala - **tlamehile, tshwanela** a ka sebediswa le sekaotaelo:

O **tlamehile** ho ngola mosebetsi wa lapeng o be o tle le wona hosane.

Ho hlongwa dipotso/ho botsollotswa

- Ho sebediswa ha ho botswa potso.
- Ka ho botsa motho potso ho hlokeha karabo empa ha ho na le kamano ya matla a itseng, potso ena e a mo tlama. Sena ke sesupo sa ho botsollotsa. Mohlala, ke se sebediswang ka phaposing ya borutelo pakeng tsa titjhere le moithuti.

2.5 Boikokobetso/Boitlhompho le kamano ya matla nakong ya dipuisano

Hangata boikokobetso bo tsamaisana le matla. Matla le boikokobetso di sebediswa mmoho kahoo boikokobetso bo sebediswa e le leano bakeng sa ho nolofatsa ponahalo ya matla.

Lereo lena la boikokobetso le hlokeha haholo puisano efe kapa efe. Ho latela tshebediso e nepahetseng ya puo, boikokobetso ke ho bua ka nepo pakeng tsa sebui le momamedi.

Mabaka a amang boikokobetso a fapana ho ya ka merabe.

Dibetsa tsa boikokobetso

Dibetsa tse latelang di supa boikokobetso le tsela ya semmuso, tse ding di sebediswa puisanong e hlokang matla. (Di ka fumanwa thutong ya ditema tse bohawang, tekokutlwisiso le dingolweng.

Ho tsilatsila

- Mantswe a kang “eh”, “em” a ka baka tshitiso ha a ka sebediswa ho feta tekano.
- A ka etsa hore mmadi kapa momamedi a se be le kgahleho ya seo o se buang.
- Ho tsilatsila ho ka baka letshoho, ho hloka botshepo le ho bontsha ho se itokise.
- Ho tsilatsila mona le mane ho ka etsa hore sebui se hlahelle se bontsha botho, kamahano le ho se tshose .Ha o itokisetsa ho bua, hlokomela bamamedi, sebaka le maemo a lebelletsweng ho bona hore tiehiso eo o tla e sebedisang e nepahetse.

Mantswe a bontshang ho hloka boitshepo

- Ke mantswe a ka nyehlisang kgodiseho le melaetsa ya sebui.
- Ha mareo a kang “mohlomong”, “ke nahana”, “ke akanya” a o sireletsa kgahlanong le ho botsolotswa. Ha o ntse o nyehlika dipolelo tsa hao ka mantswe ana ke moo o lahlehelwang ke moelelo wa seo o batlang ho se hlahisa.
- Sena se fana ka monahano wa hore ha o na kgodiseho e matla ya bokgoni ba ho buisana.

Haeba o sebedisa mantswe ana, a sebedise ka tsela ya semolao le ka bokgoni, a kang ana, “e ka nna ya ba”, “ho bonahala”, “mohlomong” a ka nna a sebediswa.

Dipotso tse qobellang:

- Le tsona jwalo ka mantswe a bontshang ho hloka boitshepo, a hloka ho tshehetswa le ho matlafatswa.
- Ho qetella dipolelo ka dipotso tse kang ‘ha ho jwalo?’ kapa “e ne e keke ya...?” ho bontsha ho se itshepe, qetellong le ho senya ditaba tsa hao
- Dipotso tse qobellang di etsa hore bamamedi ba se be le tshepo ho seo o se buang le bokgoni ba hao.

Ho hloka boikemelo

Ho bolela tlhokeho ya nnetefatso le ho matlafatsa. Ho qala dipolelo ka ho sebedisa mantswe a kang: “se ntshwaye phoso” “empa...”, kapa “ke a tseba hore ke tswile lekoteng, empa...” hona ho etsa hore bamamedi ba o nahanele hore ehlile o phoso kapa polelo ya hao e utlwahala jwalo ka ha eka e fosahetse.

- Ho etsa hore bamamedi ba se o tshepe le ho nyatsa bokgoni ba hao.
- Ho hloka boikemelo le botsitso tabeng tsa hao.

2.6 Mekgahlelo ya Boithompho

Ho shebana ka mahlong nakong ya dipuisano ho ka o beha kotsing. O lokela ho etsa dikakanyo mabapi le ho sireletsa ditlhoko tsa motho e mong le ho mo hlompha. Nakong ya dipuisano diketso tsa ditshoso di ka hlahella mme tsona e ka ba ho se dumellane, ho sitisa, ho kopa tlhahisoleseding, ho swabisa kapa ho nyefola.

Puisano ya sefahleho - sefahleho

2.7 Diketso tsa dipuisano tsa tjebo (sefahleho-sefahleho)

Diketso tsa dipuisano tse kgahlanong mahlong di sitisa tokoloho ya diketso tsa mmui kapa ho fana ka molao o thata.

Mohlala: Nkadime R100 ho fihlela kgwedi e tlang. (Haeba moamohedi ha a batle hona ho ka swabisa mmui).

Diketso tse phuthollohileng mahlong di supa ho se dumellane le mmui ka tshebediso ya mmele e bontshang ho se utlwane.

Mohlala: Na raporoto eo e ne e sa hlokehe kajeno?

Batho ba fapaneng, dihlopha hammoho le ditso tse fapaneng di na le tsela eo di e sebedisang nakong ya puisano. Ba ka sebedisa tsela ya sefahleho se phuthollohileng kapa se batlang thoriso.

2.8 Puo ya dirutehi kapa ditsebi

Dirutehi, ditsebi le bangodi ba dibuka ba hlohleletsa boitshwaro le diketso tsa batho ka ho hlalosa tse tla etsahala ka nako e tlang. Mohlala: ka nako tse ding e ka ba ka tsela ya ho noha, ho hlopha, diketsahalo, dikeletso le matla a ho laola tsebo le thekenoloji.

2.9 Kamano ya matla dipuisanong

Puisano ka phaposing

Tse hlokehang di sebediswa kgafetsa ka phaposing. Titjhere hangata o sebedisa mabitso a baithuti ha a etsa kopo. Baithuti bona ba sebedisa monghadi kapa mohlophhehi/ mofumahadi ha ba bua le matitjhere.

Puisano pakeng tsa baholo le bana

Tse ding tsa phapano ya matla merabeng e mengata ke puisano ya batswadi le bana. Phapano ya merabe e ka ba pakeng tsa bontate le maemo a bana. Merabeng e meng ba ka sitiseha ka ho se dumellwe ho bua le ho se be le seabo meqoqoqng e itseng. Ba ka se dumellwe ho bua kapa ba sebedise tsela e bontshang hlomphe, jwaloka "Dumela Monghadi" Ee kapa Tjhe monghadi. Baholo ba dumelletswe ho bua kamoo ba ratang, le ho sitisa meqoqo. Ba ka kena ka sekgahla ho sitisa puisano, ho hlapaola, ho tshosetsa, ho laela kapa ho lokisa ditaba. Puisano e ka nka tsela ya ho eletsa, kopo kapa ho kenya letsoho ka tsela ya ditshepiso.

Puisano pakeng tsa banna le basadi

Dipuisano tsa ho fana sebaka pakeng tsa balekane di tumme ka hore ya nang le matla a ka dumellwa ho kena dipakeng. Banna ke bona ba hlahellang ba le matla. Ka nako tse ding ba ka dumellwa ho di nyopisa.

Inthaviu ya mosebetsi

Mmotsi o laola nako hammoho le ntshetsopele. A ka kena hanong ka ho bolella mmotsuwa hore a emise nakong eo a lehang ho hlahisa se monahanong wa hae. Mmotsuwa o tlangwa ke ditlhoko tsa inthaviu ho arabela ka tshwanelo seo a se botswang.

3. KGAOLO YA 3

PUO E FEHLANG MAIKUTLO, LEEME, LE HO TADIMA DINTHO KA LEIHLO LE LE LENG

3.1 Ho bolelwang ka puo e susumetsang le e fehlang maikutlo?

- Puo e susumetsang e sebedisetswa ho re kgodisa ho etsa ketso e itseng. E re memela ho ananela tihadimo e hlahiswang. Basebedisi ba puo e susumetsang ha ba kgathalle ho fana ka dintlha. Sepheo sa bona ke ho tshwara maikutlo a rona ho e na le ho fana ka mabaka.
- Sepheo sa puo e hlohlelletsang ke ho sebedisa monyetla bathong ba bang, mohlala, dipapatsong kapa dipuong tsa dipolotiki, phoqo, poeletsamodumo, pheteletso jj. E sebediswa ho hlohlelletsa baamohedi ba ditaba. Puo e hlohlelletsang e etseditswe hore mmadi a amohele tihadimo ya mongodi.
- Tema e ngotsweng e hlahisang maikutlo a mongodi e tla ba le dipolelo tse hlohlelletsang mmadi ho bona tshkamelo ya mongodi.
- Ha se dipuo tsohle tse susumetsang ebile di lahlehisa, empa mefuta ya puo e hlohlelletsang e ntlafatsa bokgoni ba ho bala ho thusa babadi ho hlokomela tshebediso ya puo.

3.2 Puo e susumetsang e sebediswa kae?

- Dipapatsong, puo e susumetsang e sebedisetswa ho kgothaletsa moreki ho kgolwa hore o hloka sehlahiswa kapa tshebeletso e bapatswang.
- Puo e susumetsang e ka sebediswa ha ho ngolwa meqoqo le mangolo a bophatlalatsi hore kang e ngolwang e kgolwehe.
- Mawa a puo e susumetsang a fetoha ho latela sepheo/baamohedi ba ditaba.
- E ka sebediswa e le poropaganda, k.h.r. nnete e sa phethahalang (mashano), hore setjhaba se dumellane le seo o se bolelang nakong ya ho iketa kapa ha ho lwanwa.
- E ka boela ya sebediswa puong le diatikeleng tsa masedinyana/koranta.

Ditlhaliso tse latelang di ka o thusa ho tsepamisa maikutlo hore

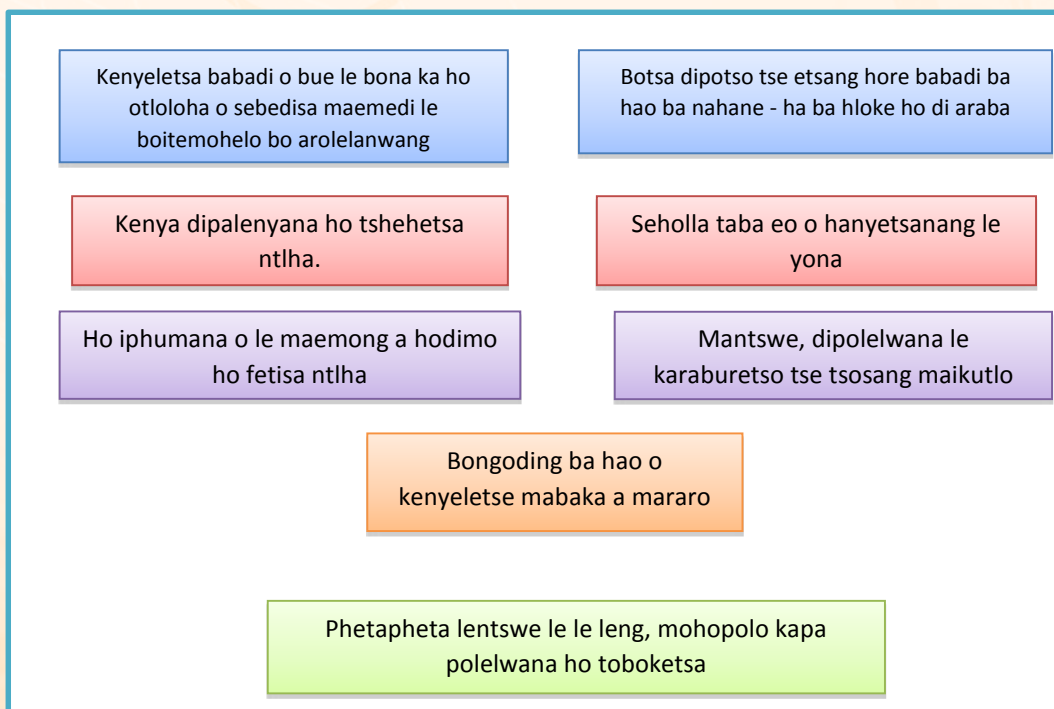
sebui/mongodi o sebedisa puo jwang:

- Qala ho tloha kgopolong ya hore puo e na le dikgato. Mohlala, ipotse sena:

- Ke hobaneng ha sebui se bolela seo?
 - Hobaneng ha ho sebedisitswe lentswe le itseng ho e na le le leng?
 - Hobaneng ho sebedisitswe lekgathe le itseng?
 - Ke sefe seo ba sa se boleleng?
- Hlwaya mme o hlophise mantswe temeng ho ya ka hore a mabe kapa a matle. Mohlala: '*O hlabile ntlha e ileng ya tsekedisa sethibathibane mme sehlopha sa hapa papadi.*' Na lentswe 'tsekedisa', le fupere moelelo o motle kapa le mobe? Na le amana jwang le lentswe 'hapa'?
 - Ha o bala pale, o ka ipotsa hore pale e ka fetoha jwang ha e ka phetwa ke motho e mong. Mohlala, ebang pale e bua ka boipelaetso ba basebetsi, pale e ka fetoha jwang ha e ka phetwa ke baipelaetsi, basebetsi, mmuso kapa bareki?
 - Nahana ka seo mongodi a se nahanang ka mmadi. Mohlala, ha o sheba papatso, o ka re e hohela bomang? Na papatso e bolela hore ho teng dintho tseo batho ba di ratang? Papatso e etsa see jwang? Sheba mawa a tshusumetso.
 - Nahana ka tseo o di boneng dimakasine kapa thelevisheneng. Ngola mantswe a sebediswang ho tsosa maikutlo. Ke ditlhoko dife tseo mantswe ana a di kgothaletsang ho bareki?
 - Ditlhoko tsa batho di mmalwa – leruo, thabo, ho tsebahala, katleho, botle. Nahana kamoo dipapatso tseo o di bonang kgafetsa di bang le tshusumetso ya ditlhoko ka tshebediso ya mantswe a hlohleletsang.
 - Dipapatso tsa mekgatlo e thusang ba hlokang ke mohlodi o matla wa puo e fehang maikutlo – ba batla ho tsosetsa babadi maikutlo a tlhonamo/kutlwelobohloko hore ba tle ba nehelane ka thuso.
 - Fumana mehlala ya dipolelwana tsa dipapatso moo ho sebediswang puo ya bonono; mohlala, phetapheto le raeme hore sehlahiswa kapa tshebeletso e hopolehe.

3.3 Mawa a tshusumetso

Mawa a latelang a lokela ho hlokomelwa le ho sebediswa ha ho mamelwa le ha ho balwa (ho kenyelletsa le ditema tse bohuwang), ha ho buuwa le ha ho ngolwa.

- **Ho se hlake**

Sebui se sebedisa mantswe a meelelo e mengata. Moamohedi/Momamedi o botsa potso e kang, *'Hantlente o bolelang?' Mohlala, 'Ha ke hane hore o e entse empa ha a nepa.'*

- **Meelelomengata**

Lentswe le nang le meelelo e mengata le ka sebediswa tlasa maemo a fapaneng. Polelong ena, *"O tla se fumana seo o se batlang"* ha re na bonnete ba hore sena se bolelwang mona se amana le ntho e ntle kapa e mpe, ntle le ha e ba sepheo sa ho bua ka tsela ena se hlakile.

- **Leeme le tshekamelo**

Leeme le totobatswa ha ho botswa dipotso kapa dipolelo. Mohlala, *"Ke hobaneng ha baetapele ba rona ba ka dumella baithuti ho ba le ditokelo?"*

Ka dinako tse ding leeme le a akaretsa, jk.: "A keke a hlola ditlhodisanong, o mobe haholo."

- **Jakone:**

Ke mantswe a utlwiswang ke setjhaba, empa a sebediswa ke sehlopha se itseng, e ka ba batho ba etsang mosebetsi o tshwanang, batho ba rutehileng kapa ba nang le kgahleho nthong e itseng. Sebui kapa mongodi a ka sebedisa jakone ho etsa eka tlhahisoleseding e bohlokwa. E ka sebediswa ho bontsha ho hloka tsebo ha baamohedi ba ditaba kapa ho ferekanya baamohedi hore ba se utlwisise seo ho buuwang ka sona.

Dipotso tse sa hlokgeng ho arajwa

Ke potso e botswang empa e sa arajwe. Ke mofuta wa dipotso o qholotsang mohopolo ho e na le ho fana ka dikarabo. Di ka sebediswa dipampitshaneng tsa masedinyana.

Mohlala: Ke hobaneng ha mmele wa hao o theoha?

Puo e toboketsang, pheteletso

Puo ya pheteletso e hodisa nnete ya seo ho buuwang ka sona ho fumana ho hohela maikutlo ho feta kamoo taba e neng e ka hlahella kateng.

Mohlala: *"Ha ke na ho dihela mosebetsing ho fihlela ke bona Sesotho se rutwa dikolong tsa Manyesemane."*

Ho sebedisitse puo ya pheteletso ho fetisa boitlamo ba sebui mabapi le puo ya Sesotho.

Poeletsomodumo

Ke phetapheto ya didumanotshi le didumammoho. Ho sebedisa didumammoho e se e le tlwaelo ho dithothokisi le babapatsi. Ha se ntho e ntle ho e sebedisa ho feta tekano kaha e etsa hore mela e meng e se lebalehe.

Mohlala: Thothokisong ya *Exoda* sethothokisi se re:

Lwane**l**ang ditokelo tsa **l**ona,

Moleng o ka hodimo ho sebedisitse asonense 'a' le khonsonense 'l'.

Raeme

Raeme ke phetapheto ya dinoko tse tshwanang lentsweng, qetelong ya mela dithothokisong le dipineng.

Mohlala: Ha matsatsi a tjhaba, a dikela,
Lena ho nna ke le mpang le tjhaba feela,
Ruri ho nna ha le ka ke la dikela,
Ka lona ke tla nne ke hopolela moratuwa difela.

Komelo

E ka ba qotso kapa polelwana e matla eo baamohedi ba ka tlohang ba e tseba. Mongodi o tlameha ho nnetefatsa hore baamohedi ba hlwaya komelo ntle le haeba polelwana e sebetse hantle le ha e se ya sethato.

Mohlala: Lefu ke ngwetsi ya malapa ohle. (Maele a Sesotho)
Dieketseng ke mosamaria ya molemo. (Ho tswa Bebeleng)

Pebofatso le Thohako

Mohlala:

Lentswe le mahareng	Pebofatso	Thohako
Polao	Ho nka moya wa motho	Polao e tshhetswang ke mmuso
Molwantshi	Molwanela tokoloho	Moferekanyi

Diqotso kapa kekete hiso tse o thusang

'Hosane ke letsatsi la pele bophelong ba rona bohle, kahoo ha re qaleng hona jwale.'

Anekedote ke palenyana e phetang ka dintlha kapa dipalopalo e le bopaki ho tshhetsa ngangisano.

Mohlala: Baithuti ba ka etsang peresente tse 70 ba a tsuba.

Phetapheto ya mantswe, dipolelwana le mareo ho fetisa ntlha e itseng

Mohlala: Re ka fedisa tshebediso ya dithethefatsi.

Re tla fedisa tshebediso ya dithethefatsi.

Hopola hore ho ne ho le jwang sekolong, hopola hore mosebetsi wa sekolo o ne o le mongata jwang.

Ha se ka dikgomo! ha se ka dikgomo.

Puo e supang boitshwaro

Ke e hlokang toka, mehopollo ya ho nepahetseng le ho fosahetseng, boitshwaro bo botle.

Mohlala:

Re tlangwa ke molao ho ... Se ka etswang e le toka ke...

3.4 Ho bolelwang ka puo e fehang maikutlo?

Puo e fehang maikutlo e nkuwa e le lewa la tshusumetso mme ho thwe ke puo e sefutho/e matla. E atisa ho sebediswa ho ama maikutlo. Mantswe ana a ka sebediswa ho tsosa maikutlo a matla ho hatella, ho susumetsa babadi ho dumellana

le se bolelwang. Ana ke mantswe a tsosang maikutlo ka hare ho motho, mohlala, kgalefo, thabo, kahlolo.

Ha re bua ka *puo e fehlang* maikutlo, re bolela ka moelelo

Lentswe le ba le meelelo e mmedi: o totobetseng le o patehileng.

Moelelo o totobetseng = ona ke moelelo o fumanwang bukantsweng,

Moelelo o patehileng = moelelo o akanngwang ho ya ka tshebediso ya lentswe polelong.

Mohlala: Moelelo o totobetseng wa lentswe '*noha*': sehahabi se kotsi, se hlohang maoto, se bolayang.

Moelelo o patehileng wa lentswe '*noha*': kotsi, pelompe, ho se tshepahale.

Sheba mehlala e meng ke ena:

MOELELO O PATEHILENG	
E amohelehang	E sa amohelehang
Ha a itekanela mmeleng.	Ke sehole.
Thabo o ja jwang le dikgomo.	Thabo o a hlanya.
Ntate o kgotse	Ntate o tauwe.

- Dikahare tsa se ngolwang temeng ke letshwao le letle le bontshang maikutlo a mongodi mme se ka bontsha leeme le tshekamelo ya mongodi.
- Sebui se fehla maikutlo hore o se latele/mamele, saene konteraka, o itlame ka se itseng, jj.
- Mantswe a mang a fupere moelelo o motle o patehileng, k.h.r. babadi ba ikamahanya le mantswe ao ba a ratang hobane a ba thabisa. Mohlala: futhumetse, mosa, monko o monate, suna, lerato, tshepahala. Mantswe a mang a fehlang maikutlo a fupereng moelelo o patehileng o mobe: bata, mariha, opa, bodile, nkg, tsofetse, jj.
- Tsela eo babadi le bamamedi ba ikarabellang ka yona puong e fehlang maikutlo e itshetlehile tsebong le boitshetlehang ba bona. Boiphihlelo ba motho ya kileng a longwa ke ntja bo tla fapana le ba motho ya nang le ntjanyana e boya e ratang batho.

Shebang kamoo sethokisi se ka sebedisang mantswe a ka tsosang maikutlo a fapaneng bathong.

Se ikgantshe!

- 1 Se ka ikgantshe hle ngwaneso,
- 2 Fatshe le a potoloha, ke lebidu;
- 3 Ba neng ba tshwana le wena,
- 4 Kajeno ba tseba ho dumedisa.
- 5 Se ka ikgantshe hle ngwaneso,
- 6 Ha o thotse bohobe ba ho ja,
- 7 Nthwena ke ntlole ke o tlole,
- 8 Kajeno ke wena, hosane ke nna.

[E qotsitse pokellong ya Melodi ya dithothokiso]

Mehlala ya mantswe a mahareng le a maikutlo

Puo	Lentswe le mahareng	Mantswe a supang maikutlo	
		Moelelo o totobetseng	Moelelo o totobetseng
Sesotho	Hakotse	iphile dinama	nonne
	Masene	bohlale	mmutla

MOSEBETSI WA 1

Iphumanele mehlala e meng o tlatse dikgeo

Puo	Lentswe le mahareng	Mantswe a supang maikutlo	
		Moelelo o totobetseng	Moelelo o totobetseng
Sesotho			

Mehlala ya mantswe a supang maikutlo a matle le a lenyatso

Mohopolo o motle	Mohopolo o nang le lenyatso
motjha	ha a hole
boloka	timana
hakotse	nonne

MOSEBETSI WA 2

Iphumanele mehlala e meng

Mohopolo o motle	Mohopolo o nang le lenyatso

Mehlala ya puo e fehlang maikutlo dihloohong tsa masedinyana

Ba tswa matlong a masenke ba iswa ho a majabajaba

Bana ba bolokehile Setjhabeng se mookodi

Sekolo sa mpolaela ngwana

Ditlhaliso tse tla o thusa ho ikwetlisetsa ho hlwaya puo e fehlang maikutlo

- Ha o bala atikele ho ka ba hotle ha o ka inahanela hore e ka ba jwang ha e ka ngolwa ke motho e mong ya nang le mohopolo osele.
- Mongodi a ka sebedisa jwang puo ho leka ho fetola maikutlo le ho fihlella diqeto tse tshwanang.
- Mamela ditsebi tsa dipolotiki! Ba atisa ho sebedisa puo e fehlang maikutlo ho susumetsa batho ho dumellana le mehopolo ya bona.

3.5 Tshusumetso ka hara papatso

- Babapatsi ba sebedisa puo ho hlohleletsa ditumelo, diketso le tsela eo ba bonang dintho ka yona.
- Lewa la bohlokwa ke ho amahanya maikutlo a matle kapa a mabe le sehlahiswa kapa tshebeletso.
- Batho ha ba reke sehlahiswa hobane se le betere ho feta se seng empa ka lebaka la dintho tse ding tse sa amaneng le sehlahiswa.

Mohlala: NOKIA “E hokahanya batho”

The advertisement is split into two panels. The left panel shows two hands shaking, with the Nokia logo and the text 'E HOKAHANYA BATHO' below it. The right panel shows a white dog lying on a suitcase with a red heart tag, with the text 'Bophelo ke ba ntja' and 'Ha ho se ya o ratang' below it.

3.5.1 Makgetha a papatso e atlehileng

- Mawa a tsebahalang a papatso ke ana: Tlhokomediso, Kgahleho, Takatso, Ketsahalo
- **Tlhokomediso:** Ho etsang hore papatso e ikgethe, ditshwantsho, mebala, mengolo e fapaneng, sebopelo sa papatso, jj.
- **Kgahleho:** E ka fihlellwa ka ho nehelana ka nomoro ya mohala, ho tlatsa khupone, ho fana ka dimpho kapa ho theola theko ya sehlahiswa.
- **Takatso:** Sehlahiswa kapa tshebetso e bapatswang ke sehlahiswa ka tsela e tla etsa hore e hohele mmadi ho reka sehlahiswa.
- **Ketsahalo:** Kaekae papatsong e atlehileng ho ye ho mengwe mmadi ho etsa se itseng hore a reke sehlahiswa.

3.5.2 Mantswe a susumetsang dipapatsong

Mantswe ana a ka o thusa ka setaele sa ho ngola dipapatso kapa diboroutjhara:

Ntjha	Boheha	Bohlokwa	Ka tshohanyetso Lokile
Hona jwale	Matla	Boleng	Mohlolo
Sesolo	Monyetla	Ananelwa	Tsebisa
Tsebisa	Nyehelo	Bolokehile	Kapele
Ntle haholo	Tsebahala	Thusa	Ntlafatso
Leruo	Tlhokomediso	Ikgetha	Phetse hantle
Tjhelete	Ntliha	Moputso	Ntlafatsa
Thabo	Nnete	Molemo	Bonolo
Kgahla	Se emise	Potlaka	E lokelang
Tshwanelo	Phethahetse	Mohlodi	Batlwa
Ntlafaditswe	Bolokehile	Lerato	Fela
Ya moraorao	Kgolo	Ruile	Nnetefaletswa
Lekunutu	Sibolla	Toro	Wena
Sephiri	Aka	Ya hao	Potlaka
		Atlehile	

3.5.3 Tlhaloso ya mantswa a susumetsang le mawa a sebediswang dipapatsong

Boloka

Phahamisang matsholo ha le batla ho boloka nako le tjehelete. 99% ya rona re batla ho boloka tjehelete. Ha o tshepisa ho bolokela motho e mong tjehelete, o ka netefaletswa ho tshwara tjantjello ya hae pele ba ya mekotleng ya bona ya tjehelete.

Ho fana ke mpho e tswellang
Bula akhaonto ya Puresave o qale
ho bolokela bokamoso ba ngwana
wa hao.

Bala le ho feta

Standard Bank Re hatela pele

Polokeho/Boloka

Re hloka polekeho dihlahisweng tsa rona. Re batla ho tseba hore tsetelo ya rona e bolokehile, kapa re netefaletswa hore dibapadisi tseo bana ba rona ba bapalang ka tsona di fihlella boemo bo hodimo ba polokeho. Re batla dijo tse ileng tsa hlahlojwa, re be le kgetho e bolokehileng ya diaparo le dijo. Ke ka hona dinomaphodi tsa batho ba fokotsang mmele di nowa eka ha di na ditlamorao.

MEKOTLA YA MOYA E BOLOKA BOPHELO.
MABIDI OHLE A BOLOKA MEKOTLA YA
MOYA. KE SE ETSANG SUBARU, HO BA
SUBARU.

2004 AND SUBARU BY THE WAY

Subaru

Dipalopalo tse netefaditsweng

Babapatsi ba nehelana ka bopaki ba boemo ba dihlahiswa tsa bona. Mohlala: Mmapatsi a ka re batho ba 8 ho ba 10 ba fa dikatse tsa bona mofuta o itseng wa sejo hobane di e rata. Ke hantle haholo, batho ba 8 ho ba 10. Ke hantle kaha ho netefaditswe. Ke tla e leka. Jwalo ka ha e hlahella thelevisheneng. Dihlahisweng tsa thelevishene sena se etswa hantle haholo.

Lerato

Mona meeelo e ka ba mengata. O ka rata ntho e itseng (jwalo ka dieta tse ntjha) kapa o rata kamoo ntho e o sebeletsang kateng kapa e sebetsang kateng.

Sibolla

Lentswe 'sibolla' le atisa ho sebediswa ke babapatsi ho bolela hore, "O tla fumana ho hong ho se itseng, ka hona ho molemong wa hao ho tswela pele ho bala." Lentswe le bolela hore o fumana ho feta kamoo o lebelletseng kateng. Ho tswana le ha o bula sephuthelwana sa mpho ya letsatsi la tswalo, hangata ditshibollo di tlisa thabo ho motho.

Tiisetso

Lena ke lentswe le netefaletsang polokeho. Nahana kamoo o le sebedisang letsatsi le letsatsi mme o bone matla a lona. "Ke tiisitse hore ke tla ba lapeng pele ho hora ya bohlahano". Ka ho realo o tlosa pelaelo. Papatsong, tiisetso ke tshepiso ya monga sehlahiswa ho moreki, mme e hlaha e le nnete. 'O tiisetse ho fumana tjehelete ya hao ha o sa kgotsofala, ana ke mantswe a matla kaha a etsa hore mmadi a se nahane ho sebedisa sehlahiswa se seng.

Na o jellwa dijo ke manyoha?

A bolaye

KA HO PANYA HA LEIHLO!

Tsa bophelo bo botle

Sena se matla ha se sebediswa sehlahisweng ho sa bolelwe ka bophelo bo botle fela. Mokgwa o mong o tlwaelehileng ke ho-re 'ntlafatsa bophelo ba hao ba ditjehelete,' sena se a sebetse hobane re utlwisisa hore bophelo bo botle ke eng. Ha o ka etsa tshepiso ya bophelo bo botle, dijong, tshebeletsong kapa kae fela, o tla be o sebeditse.

Dipoelo

Ha re bua ka *dipoelo* re bolela katleho. Lentswe lena le matla kaha e le tshepiso e ikemelang.

Wena

Lentswe 'Wena' ke lentswe le matla dipapatsong mme sena se etsahala ka lebaka-sena se ama monga sona. Ha re bue ka wena. O a thahasellisa, mme o iphumana o kgahlisa. Ho bua nnete, ha ho tluwa ho wena, o a mamela. Ha ke tshepisa batho hore ba tla rua, o ka ba le thahasello. Ha ke o tshepisa hore *Wena* o tla rua, ho na le phapano. Sebedisa lentswe '*Wena*' ha o bua le bareki ba hao kaha e le bona bao o buang le bona. Ka ho etsa jwalo, o bua ka se kgahlang motho.

Nyalano

Sehlahiswa, tshebeletso, kapa mohopolo di nyalana le ho hong ho ratwang ke sehlopha sa batho jwalo ka boithabiso, botle, polokeho, katamelano, katleho, borui, jj.

(Ba leloko = Coca Cola, tlholo = Nike).

Dikonteraka tsa Nike le dimathi tse tsebahalang

Tshehetso ya semmuso

Ho sebediswa sefahleho/motho ya hlahellang ka mahetla setjhabeng ho tshehetsa sehlahiswa, tshebetso kapa mosebetsi o itseng, jj.

Se etswang ke batho ba bangata

Kgodisa babadi hore sehlahiswa se bohlokwa mme e mong le e mong o a se reka hore e be karolo ya sehlopha.

Mohlala:

JUST DO IT

Boipiletso ho ba ka sehloohong

Boipiletso ho ditsebi ho nehelana ka bohlokwa ba sehlahiswa, tshebetso kapa maemo.

Dingaka tsa meno di kgothaletsa tshebediso ya tse ding tsa dihlahiswa tsa ho hlapa meno le ditjhepsi,

Mohlala: *Sensodyne, kgetho ya ngaka ya meno.*

Boipiletso ba maikutlo

Sebedisa puo kapa ditshwantsho tse kgannwang ke maikutlo. Babohi/babadi ba bontshwe ditshwantsho tsa tshenyō e hloedilweng ke maemo a tlakotsi.

Boipiletso ba boitshwaro, mekgwa le tsamaiso e lebelletsweng

Ho beha mongodi kapa sebui e le motho wa semelo se setle, ya nang le maikemisetso a matle. Radipolotiki a ka hana ho bua hampe ka e mong empa a kgethe ho bua ho hong hosele.

Boipiletso ba ho utlwahala ha taba

Dingangisano tse tshehetswang ka mabaka ho e na le maikutlo, ho sebediswa dintlha le dipalopalo ho fana ka bopaki.

Ho fanwa ka dintlha tse tshehetsang ho fokotsa palo ya batho ba hloka hallang mebileng.

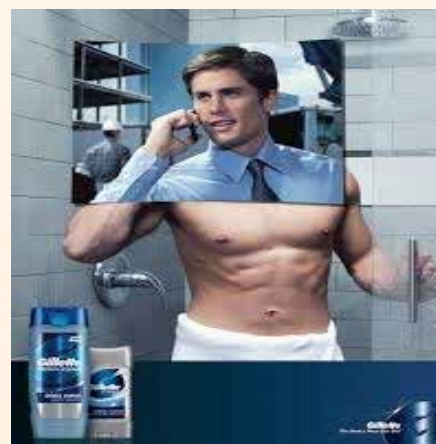
Mohlala: Lebelo le a bolaya!!

Matshwao

Matshwao ke mantswe kapa ditshwantsho tse tlisang mohopolo o moholo kelellong, ka maikutlo a matla, jwalo ka lehae, leloko, setljhaba, tumelo, bong, kapa tsela ya ho phela. Mohlohleletsi o sebedisa matla a ditshwantsho ho sireletsa ntlhakemo.

Boipiletso ba ho hohela

Bo bapala karolo ya bohlokwa ho latela ditlhoko tsa rona. Ho sebediswa batho ba bohehang ho rekisa sehlahiswa.

Boipiletso ho ba nahanang hore ba betere

Bo amana le batho ba ratang dintho tse ntle le ho phela ka ho ikgetha.

Kgetha lethathameng la tse ikgethang o qhibidihise pelo.

Boqhekanyetsi

Lewa lena le susumetsa bareki ho reka sehlahiswa hobane re tshepitswe ho hong jwalo ka theolelo, khupone, kapa mpho. Ditheolelo tsa thepa le ditlhodisano ke mekgwa ya ho qhekanyetsa.

Mehlala, *'Sheba setlankana sa hao sa ho lefa o iphumanele vaotjhara eo o ka hapang miliyone ya diranta ho yona.'*

'Ho leboha tshehetso ya hao, ba ha Edgars ba o netefaletsa theolelo ya diperesente tse 10 ho tsohle tseo o di rekang ka letsatsi la hao la tswalo.'

Leeme

Ke tshekamelo lehlakoreng le le leng la taba. Sena se etswa ka maikemisetso dipapatsong.

Mohlala: *'Ha e a hlweka ho fihlela e hlwekiswa ka 'Harpic.'*

Dipolelo tse sa netefatswang

Dipapatso tse ding di hlahisa theko ya sehlahiswa, hore sehlahiswa se entswe ka eng, se entswe kae, se tla le eng pakaneng – tsena ke dipolelo tse sa netefatswang, Ditshepiso ka boleng, katleho tshebedisong, le ho se tshepa e mpa e le dipolelo tse sa netefatswang. *Mohlala: E sebetsa metsotsong e mehlano!*

Tshabo

Lewa lena le fapane le la nyalano. Ho sebediswa ho tshajwang kapa ho sa ratweng ke sehlopha seo papatso e reretsweng bona. Boradipolotiki ba bua ka ho se atlehe ha mmuso, nyollo ya lekgetho, ho kgutlisetsa mobu ho beng ba wona hore re ba voutele.

Dipapatsong ho ka thwe: Dihlahiswa tsa rona di tjhaetswe monwana mme di lekotswe ke boradisaense hore di bolokehile.

Tshehiso

Dipapatso tse ngata di sebedisa tshehiso/keketeheho ho hohela thahasello ya bareki e le lewa le matla la tshusumetso.

Boikutlwahatso

Puo e sebediswang dipapatsong e tletse boikutlwahatso, ho kenyeleditswe mantswa a kang kgolohadi, molemo ho feta, e ntlafaditsweng, kgodiso, ho ya ho ile, jj, e le boikitlaetso ba hore batho ba tshepe hore sehlahiswa se tla ba sebeletsa.

Batho ba sa tsebahaleng

Lewa lena le a sebetsa hobane ho sebediswa motho fela ya sa tumang, ya bileng a sa tsejwe. Le sebediswa ha babapatsi ba batla ho rekisa dihlahiswa tsa letsatsi le letsatsi hore re iphumane re sebedisa sehlahiswa, mohlala: Papatso ya Omo e sebedisa batho fela.

Leshano

Leshano le leholo ke le feteleditsweng, ya le buang o etsa seo ka boitshepo, a hohela ba mo shebileng/mametseng hore ba mo kgolwe. Leshano lena le hloka hore ya buang a nahane ka potlako e le hore ho se be le ya mmotsang potso.

Bokgoni ba ho hohela

Motho ya susumetsang ba bang a ka atleha ha a tsitsitse, a bontsha ho itshepa. Batho ba latela baetapele ba nang le kgohedi/hohelang le ha ba sa dumellane le bona ka tse itseng tse ba amang.

Thetso

Thetso e a sebetsa hobane re rata ho roriswa mme re tshepa bao re ba ratang.

“O fumana boleng ba tjehelele ya hao.”

“O sebetsa ka thata ho iphedisa.”

“E a o tshwanela.”

Ho akaretsa ho nang le kgohedi

Ena ke tshebediso ya mantswe a kang *tokoloho*, *demokrasi*, *botle*, *lerato*, *jj*.

Ho reha mabitso

Lewa lena le hokahanya motho le mohopolo o lebisang setshwantshong se sebe.

Mohlala: (Motho ya leshano, o a seba, o botswa, o tletse kगतello, ke noha.)

Ho fapana le ho akaretsa ho nang le kgohedi.

Ntjha

Lentswe 'Ntjha' le matla haholo mme le dipapatsong letsatsi le letsatsi.

Ho hopola tse fetileng

Babapatsi ba bangata ba sebedisa dipuo tse tshepisang ho kgutlisa nako tsa kgale ha ho ne ho sa iketlilwe.

Bopaki ba Saense

Ho sebediswa dintho tse seng bohlokwa tse jwalo ka ditjhate, ditshwantsho, dipalopalo, diaparo tsa batho ba sebetsang ka ho etsa diteko tsa saense e le ha ba batla ho netefaletsa bareki ho itseng ho sa hlokehe.

Tsela e bonolo ya ho rarolla diqaka

Ya susumetsang o fana ka ditharollo tse bonolo diqakeng tsa rona.

Mohlala: Lekgetho le tlase, molao o motjha, lenaneo la mmuso.

Boradipolotiki ba tshepisa ho etsa phetoho ya molao o le mong e ka e tla ba tharollo ya mathata a phedisano a amang setjhaba. Babapatsi ba ntshetsa pele lewa ka hore sehlahiswa se tla etsa hore o bohehe o le motjha, koloi ya mofuta o itseng e tla o tlisetsa setumo le katleho.

Ho siya dintlha

Tliahisoleseding e siuwa hore babadi ba inkele diqeto. Pakella dikarete ho emela ntlhakemo ya e mong o sebedisa kgang e tshehetsang ntlhakemo kapa e bang kgahlanong le se bolelwang/kgang.

Koranta e ka sebedisa setshwantsho seo a se ratang sa mmuelli wa mokgatlo a bososela, a sebedisa se senyenane, se sa kgahleng sa motho ho emela mokgatlo oo a sa o tshehetseng.

Papiso ya maemo

Ho bapiswa maemo a tshwanang mme sena se ka thusa ha ho nkuwa diqeto.

Sesosa le Nyalano

Kutlwisiso ya sesosa le sephetho tsa nnete e bohlokwa, sebui se ka re etsa diphogo ka ho tarakanya le nyalano. *Mohlala:* Masea a nwa lebese. Masea a a lla. Ka ho realo, ho nwa lebese ho lisa masea.

Tatolo/Ho hana

Lewa lena le sebediswa ho phonyoha boikarabelong ba sa tsebisahaleng kapa hoo

eleng ngangisano/kgang. E ka hlaha e patehile kapa e totobetse. Radipolotiki ya reng, "Ha ke na ho bua ka mathata a molwantshuwa wa ka," ka ho realo o se a hlahisitse taba a sa ikemisetsa.

Kgeloso

Ka lewa lena ho tloswa tsepamo ya rona ho seo eleng qaka ka ho hlahisa taba e ka thoko. Ya susumetsang o ba le monyetla wa ho re kgodisa.

Hangata *kgeloso* e atisa ho pata se sa bolelwang.

Ho beha e mong molato

Ho beha motho e mong molato ho atile dipuong tsa dipolotiki. Molato o ka behwa ho a le mong, sehlopheng sa batho, morabeng o itseng, tumelong, jj.

Motho ya fokolang

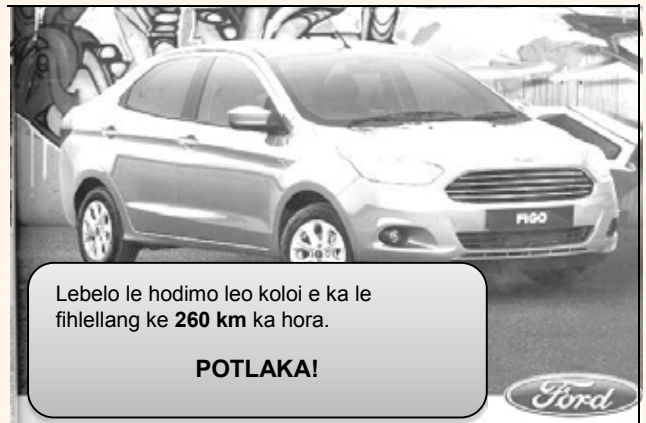
Lewa lena le ahella mohopolong o senyehileng kapa o se nang kekelo eka o tshehetswa ke ya kgahlanong. Ho hlola motho ya fokolang ho bonolo ho feta ha o toba molwatshuwa ka ho otloloha.

Ho una molemo o sa etsa letho

Tumelo ya batho ya ho batla ho una molemo ba sa etsa letho. *Ha o reka komporo o tla fumana khemera mahala/ sesolo.*

Ho potlakileng

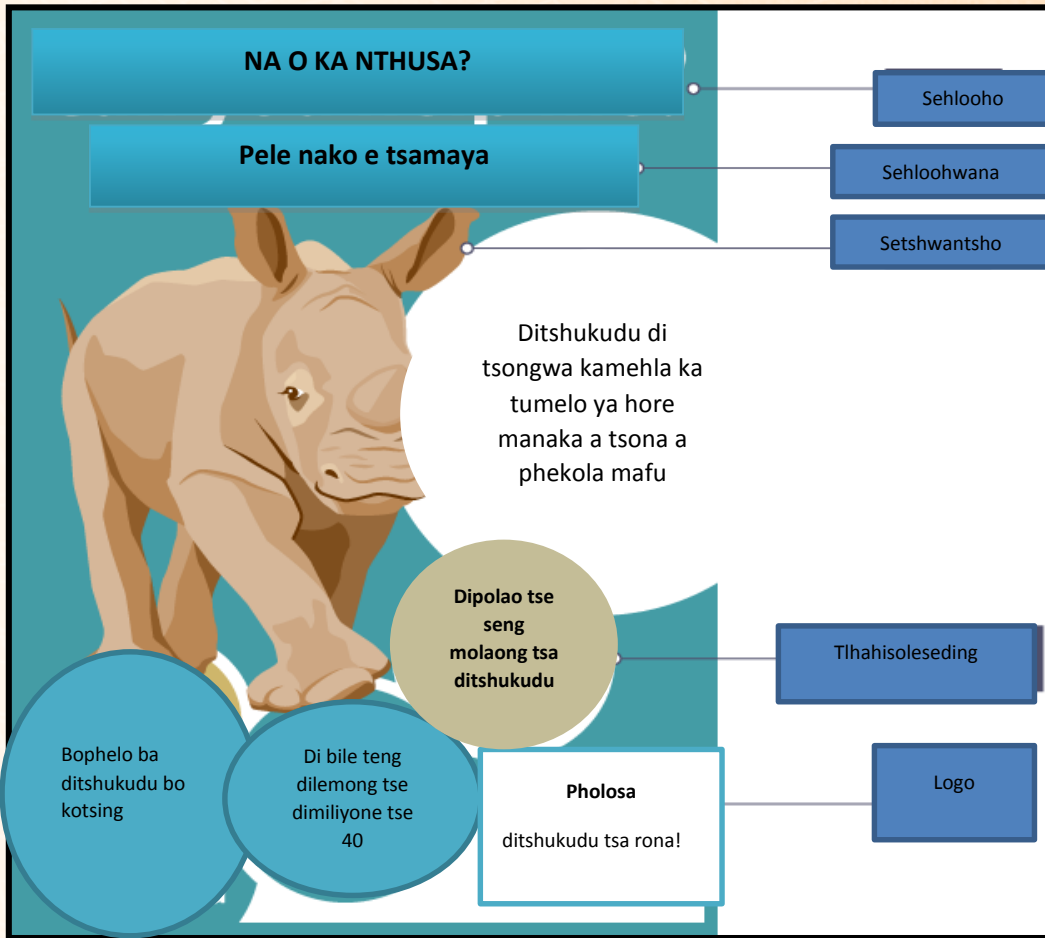
Ho etsa hore batho ba nahane hore ba tlameha ho etsa ho hong ka potlako. *Kenya ota ya hao hona jwale! Dihlahiswa di mmalwa! Tsohle di lokela ho rekwa! Potlakela lebenkeleng le haufi!*

MOSEBETSI WA 3: HO BALA LE HO BOHA

Bala tema e latelang:

Dipotso

1. Hlwaya mme o hlalose lewa la tshusumetso le sebedisitsweng.
2. Hlalosa tshusumetso eo mawa a nang le yona ho babadi.
3. Fana ka mehlala ya mawa a tshusumetso papetlaneng e latelang:

Bala puo e latelang:

Puo ka mopresidente wa naha, Monghadi Cyril Ramaphosa:

Ho Sebui sa palamente le motlatsi wa hae, Motlatsa Mopresidente, ditho tsohle tsa palamente tse teng mona, MaAfrika Borwa, setjhaba se mookodi, madume!

Dibekeng tse sa tswa feta re bone ditlhaselo tse nyarosang kgahlanong le matswantle, porofensing ya Gauteng le Kwazulu Natal. Diketso tsa mofuta ona di nnile tsa e ba teng dilemong tse fetileng.

Ha ho motho ya dumelletsweng ho hlasela matswantle kapa ho senya le ho tjhesa thepa ya bona ka lebaka la kgalefo le lehloyo.

Re le mmuso re seholla ka thata ditlhaselo tsena kaha di bontsha lenyatso, lehloyo le ho se hlomphe ditokelo tsa botho.

Naha ena ya rona ha e ananele kgethollo ya merabe, lehloyo la baditjhaba le kgethollo ya bong.

Re fetisa matshediso ho malapa a lahlehetsweng ke beng ka bona mme re re ba lemetseng ba fole ka potlako.

Re ipiletsa ho baahi ba naha ena ho rarolla mathata a bona ka tsela ya dipuisano ebang ho na le se sa ba kgotsofatseng.

Sepolesa hammoho le mafapha a fapaneng ba tla beha maemo leihlo dibakeng tse amehang ho sireletsa baahi mme ba fumanwang ba tlotse molao ba tla ahlolwa.

Re kopa baahi ho sebetse le sepolesa ho tlaleha le ho fana ka lesedi le ka thusang ho tshwara baetsi ba ketso tsena tse soro.

Dillo tse amang baahi tsa phedisano le moruo di ananetswe mme ho thontswe sehlopha sa boradipolotiki ho etsa dipatlisiso le ho tla ka tharollo e tla amohelwa ke bohle.

Bongata ba matswantle ba tiile mona ka molao ho tla kenya letsoho ntlafatsong ya moruo ka bokgoni bo batlehang ka hara naha. Ba bang ke ba tlieng ba baleha dintwa dinaheng tsa bona.

Ha re ba amoheleng jwalo ka ha ba ile ba re bulela mamati nakong eo re neng re le palehong ka lebaka la mmuso wa kgethollo.

Ke a le leboha.

MOSEBETSI WA 4

- Hlwaya mme o hlalose mawa a tshusumetso a sebedisitsweng puong e ka hodimo.
- Hlalosa hore puo ena e tla ama bamamedi jwang?

MOSEBETSI WA 5: PAPTISO

O rekisa ntlo kapa folete ya hao. Etsa papatso (o sebedisa tlhaloso e susumetsang) eo o tla e isa lesedinyaneng/ koranteng. Sebedisa mawa a tshusumetso le mantswa a sebediswang dipapatsong jwalo ka: 'Ntjha, thetso, bokgoni ba ho hohela, jj.)

3.6 LEEME, HO SHEBA DINTHO KA LEHLAKORE LE LE LENG, TSHEKAMELO LE KGETHOLLO

3.6.1 Ditlhaloso tsa mareo - leeme, ho sheba dintho ka lehlakore le le leng, tshekamelo le kgethollo

Leeme– maikutlo a fanang ka hore ntho e ntle kapa e mpe, e boelang e o fa hore o tlameha ho sebetsa taba eo jwang. Maikutlo a susumetsang motho ho nahana ka tsela e itseng, ho etsa le ho ikarabella ka tsela e itseng ho shebilwe ntlhakemo, tumelo, mohopolo kapa kutlwisiso.

Ho sheba dintho ka lehlakore le le leng– mokgwa oo motho a shejwang ka wona, (mohlala: mme, motswantle, morabe o itseng.), mokgwa oo ho shejwang ka wona mosebetsi oo motho e mong a lebelletsweng ho o phetha, tumelo e fetelleditsweng, setshwantsho kapa nnete e ka ba motho kapa sehlopha — mohopolo o se nang nnete o kekeng wa tlisa phetoho.

Tshekamelo – ho se amohela kapa ho ahlola motho, sehlopha, kgopolo kapa mosebetsi wa motho o itshetlehile tabeng eo e seng nnete e phethahetseng, mohopolo o sa ratweng ke ba bang, tse itshetlehileng tsebong e fokolang kapa maikutlong a sa hlakang. Ke ho ba le mohopolo o se nang bonnete ka motho. Tshekamelo e ka ama dintho tse kang tumelo, dilemo, puo, nalane, morabe, ho ba le dikgaello, jj. Tshekamelo e ka ba ntle kapa ya ba mpe.

Kgethollo - Tshebediso ya matla ho fetolela tshekamelo ho ba ketsahalo. Diketso tsa dihlopha di ba le tshusumetso e mpe ho batho ba etellwang pele. Ke tsela ya ho tshwara batho ka ho se lekane ka lebaka la hore ba wela sehlopheng sefe. Tshwara e mpe e bontshang kgethollo e qala ka lehloyo leo hangata le iponahatsang ka tshekamelo le ho sheba dintho ka lehlakore le le leng.

3.6.2 Makgetha a leeme

- Leeme le re potapotile, ha ho motho ya seng leeme.
- Leeme le bonahala le le lebe mme le lokela ho qojwa.
- Ha ho bolele hore leeme le lokile kapa ha le a loka.
- Leeme ke mohopolo o boelang hore ntho e ntle kapa e mpe e susumetswa ke kamoo o sebetsanang le yona kateng. Leeme ke tsela e mpe eo motho a tshwarang e mong ka yona ho latela: dilemo, bong, tumelo, lenyalo, morabe, kapa o latela mokgatlo ofe wa dipolotiki, jj.
- Leeme le bakwa ke: tshabo, ho se utlwisise le lehloyo,
- Mehlala ya leeme e kenyelletsa: ho swaswa, ho bitsa batho ka mabitso; ho se ananele ba bang, mengolo e takwang maboteng e utlwisang bohloko, ho se natse le ho qhelela ba bang ka thoko.
- Leeme le ka lebisa ho kgethollo le ho se lekalekane.
- Tshebediso ya mantswe le tshekatsheko ya ditshwantsho le dipalopalo di bontsha kutlwisiso ya rona ya lefatshe.
- Leeme le na le tshusumetso e mpe ho batho, dibaka le ditaba. Boitsebelo ba rona, bong, dilemo, maemo, tumelo di susumetswa ke leeme.
- Batho ba ratang ho itseng ba tla etsa dintho phatlalatsa ba sa pate letho le bontshang leeme. Ba ratang ho hlahisa ntlha ba ka nna ba se be le bothata ka seo ba batlang ho se bua phatlalatsa mme molaetsa wa hlaka kgethong ya mantswe. *Mehlala:* Molwanelatokoloho kapa moferekanyi, ho fihla ntle le molao kapa ho ba

palehong?

3.6.3 Mefuta ya leeme ho mediya

Ona ke mofuta wa leeme o iponahatsang ho babehaditaba mme o fumaneha hohle hoo ho seng bonolo ho o hlokomela. Ho bohlokwa ho bapisa tlhahisoleseding ho tswa mehloding e fapaneng. Mofuta ona o ka ba le kgetho ya diketsahalo le dipale tse phatlalatswang le mokgwa oo di etswang ka wona.

(a) **Leeme ka ho kgetha le ho tlohela:** Ho bolelwa dipale, diketsahalo tse kenyelletswang le tse sa kenyelletsweng. Kgetho ena e ka etswa ke ba taolong ya ho phatlalatsa ditaba.

Mmehaditaba a ka tlohela taba e nngwe nakong e itseng. Sena se ka etsahala paleng kapa diketsahalang tse tlalehwang. Mediya o kenyelletsa ditaba tse ka sehloohong, kapa ha o kenyelletse ditshusumetso ho ya kamoo ditaba tse tlalehwang di sekasekwang kateng.

Ditabeng tsohle tse kgethwang, ho na le tse ding tse ngata tse siuwang.

- Na ditaba tseo o di bohlang di bontsha tekatekano ya bophelo ba nnete?
- Di tshwana le ho fapana jwang?

Mohlala: Na di bua ka dintwa, batho ba tsebahalang, borui?

- Na mehlodi ya ditaba tse ding e kenyelletsa dintho tse sa natsweng ke batho?

(b) **Leeme ka ho kgetha se phetwang:** Ditaba tse ding di ka tsamaisana le morero wa sehlopha se seng mme dipale tse sa natsweng tsa tsamaisana le mohopolo o kgahlanong.

(c) **Leeme ka ho leibola:** Ke tsela eo motho, sehlopha kapa mokgatlo o kgethelwang dileibole tse sebediswang ho o hlalosa. Mofuta ona wa leeme o aroleha mekga e mmedi. Wa pele ke o rehellang dihlopha mabitso a ikgethang. Wa bobedi ke o etsahalang ha mmehaditaba a hloleha ho hlwaya lebitso empa a hlalosa motho kapa sehlopha ka dileibole tse amohelang a jwalo 'setsebi' kapa 'sehlopha se ikemelang sa bareki'. Ka ho etsa jwalo o fetisa moyo wa matla a ho laela ao mohlodi o se nang wona.

(d) **Leeme ka ho tlohela ntho nako e telele** – Le etsahala ha pale e ba le moelelo o le mong feela ha o sekasekwa/ manollwa. Le kenyelletsa sehlo - ke tlhahiso ya maikutlo a mmehaditaba e tshehetswang ka dintlha. Hona ho etsa hore mohopolo o be molemo ho feta e meng.

(e) **Leeme ka ho toboketsa:** Ke dipale dife tse leqephehang la pele kapa tse haswang hora e nngwe le e nngwe? Ke ditaba dife tse fuwang nako e ngata thelevisheneng kapa lesedinyaneng. Nahana hore seo se susumetsa jwang bohlokwa ba se haswang.

(f) **Leeme ka phetapheto:** Phetapheto ya ketsahalo e itseng kapa mohopolo di lebisa ho kgolweng hore taba ke nnete, e atile mme e bohlokwa ho feta kamoo ho leng kateng.

(g) **Leeme ka sehlooho sa ditaba:** Dihlooho tse ding tsa ditaba di a lahlehisa kaha di reretswe ho tshwara thahasello. Batho ba bangata ba bala dihlooho feela, mme sena se ka lahlehisa mme sa fetola ho seng bohlokwa hore ho be bohlokwa.

(h) **Leeme la dipalopalo:** Dipalopalo tse sa fellang, tse sa nepahalang le tse kgethilweng di baka leeme. Dipalopalo di lokela ho sekasekwa, kaha di etseditswe ho fana ka mehopolo e fosahetseng. Ke polelo dife ho tse latelang tse kgodisang hore ho isa batho thapong ya polao ke kgopolo e ntle?

Mehlala: 30% ya batho bao ho buisanweng le bona ba tshehetsa mohopolo wa thapo ya polao.

Ba fetang 70% ba kgahlanong le thapo ya polao.

3.6.4 HO SHEBA DINTHO KA LEHLAKORE LE LE LENG

Ho sheba dintho ka lehlakore le le leng ke setshwantsho seo mehopollo ya sehlopha e tsepamisitsweng ka yona ha e sebediswa kgafetsa.

Mehlala ya ho sheba dintho ka lehlakore le le leng

(a) Ho sheba dintho ka lehlakore le le leng ho bong

Mofuta ona ha o shebane le merabe e fapaneng le boitshetleho ba batho feela, le ha ho le jwalo e ntse e le teng. Mohlala, ha o re banna ba betere ho feta basadi, akaretsa banna kaofela le basadi kaofela. Ha o re basadi kaofela ba rata ho pheha, o sheba basadi ka leihlo le le leng.

Mehlala e meng ke ena:

- Banna ba matla mme ba etsa mesebetsi yohle.
- Banna ke dihlooho tsa malapa.
- Basadi ke bakganni ba bohlaswa.

(b) Ho sheba dintho ka lehlakore le le leng dihlopheng tsa batho

- Banana ba batle haholo ha ba a hlalefa.
- Basadi ba sebetsang dilaaboraring ba tsofetse, ba rwala dikgalase mme ba dula ba swentse.
- Batjha kaofela ha ba hlomphe.
- Bana bohle ha ba natefelwe ke dijo tsa phepo e ntle.
- Batho ba basesanyane ke bona feela ba ka bang bommabotle.
- Bakganni ba ditekesi ha ba tsebe ho kganna.
- Boradipolotiki ha ba tshepahale.

(c) Sebopeho sa batho se shejwa ka lehlakore le le leng

- Batho ba mmele o moholo ba bohlaswa ebile ba botswa.
- Kamoo a otileng kateng, mohlomong o a hlatsa ha a qeta ho ja.

(d) Ditso di shejwa ka lehlakore le le leng

Ho tadima dintho ka lehlakore le le leng ho ntse ho le teng ditsong le dinaheng ka bophara.

- MaFora ke batho ba lerato haholo.
- Manyesemane a tseba dipalo.
- Basadi ba baVenda ba a hlompha

MOSEBETSI WA 6

Kopa baithuti ho hlalosa moelelo wa ho sheba dintho ka lehlakore le le leng mme ba nehelane ka mehlala e hlosoang batjha ba kang bana, mehlala, *lekejakejane*. Ba laele ho e hlophisa ho ya ka hore lentswe le mahareng, le fupereng moelelo o mobe le moelelo o motle

- Qoqang le le sehlopha:
 - O lemoha eng ka dileibole?
 - Di sebediswa maemong afe?
 - Dileibole tse na di na le tshusumetso efe ho baithuti?
 - Ke hobaneng ha ba rata kapa ba sa rate dileibole tseo?

MOSEBETSI WA 7

Ho na le mantswe a Sesotho a sebediswang ha ho buuwa ka bomme, bontate kapa bana, mme ka tsela eo a tshwaetsa tsela eo re nahanang ka yona.

Mehlala: ho seba ho amangwa le batho ba bomme empa bontate re re ba a bua.

E fa baithuti lenane la mantswe mme ba a hlophise.

Tshepahala, matla, motle, seba, fokola, rateha, makoloi, mafolofolo, ipona

Bontate	Bomme

Botsa baithuti dipotso tse na:

- Mantswe ana a hlophisitsweng a etsa hore o ikutlwe jwang?
- O hlokomela eng ka mantswe ao?
- Mantswe ana a sebediswa kae hangata? Thelevishineng, dingolweng, dimakasineng, dibukeng, dibaesekopong?
- O nahana hore ho sheba dintho ka lehlakore le le leng ho ka etsa hore motho a etse ketso e mpe ho e mong?

MOSEBETSI WA 8

Ngola ka se kileng sa o hlahela se bontsha boitshwaro ba leeme kapa ho sheba dintho ka lehlakore le le leng.

(Sebedisa sebopeho sa ho ngola moqoqo)

- Arolelana boiphihlelo ba hao moo o ileng wa itemohela leeme kapa ho sheba dintho ka lehlakore le le leng.
- Nahana ka boemo boo e mong a ileng a etsa kahlolo e leeme ho wena ka lebaka la dilemo, mmala wa hao, diaparo tseo o di apereng, bong, kamoo o buang kateng, moo o tswang teng, hore le na le tjhelete lapeng leno, kapa le ha e ka ba ka lebaka lefe.
- Ela hloko tse latelang pele o qala ho ngola:
 - Ho bolelwa eng ka ho sheba dintho ka lehlakore le le leng?
 - O tseba jwang hore o ile wa ahlolwa ka mokgwa o sa lokang?
 - Ke mantswe afe a ileng a lebiswa ho wena ka lebaka la dikakanyo le ho sheba dintho ka lehlakore le le leng?
 - O nahana hore ke hobaneng ha dikakanyo tseo di entswe ka wena?
 - Boitemohelo boo bo entse hore o ikutlwe jwang?
 - O nahana hore o ne o tlamehile ho tshwarwa jwang maamong ao?
 - Na o hopola diketsahalo tse ileng tsa susumetswa ke leeme le ho sheba dintho ka lehlakore le le leng nalaneng?
 - Mediya e ka thusa jwang ho fokotsa ho sheba dintho ka lehlakore le le leng?
- O nahana hore dihlopha tse ding tsa batho di tobana le bothata ba ho sheba dintho ka lehlakore le le leng? Ha ho le jwalo, hobaneng?
- Motho a ka thusa jwang ho fokotsa leeme le ho sheba dintho ka lehlakore le le leng?
- Hlalosa kamoo leeme le ho sheba dintho ka lehlakore le le leng di sebediswang kateng dipapatsong, dikhathunung, ditshwantshong le puong ya mediya. Hlalosa hore ke ka mabaka afe mme ditlamorao e ka ba dife?

3.6.5 TSHEKAMELO

Puo ya tshekamelo:

- Dipolelwana tse bontshang mmala: Bosweu bo hlwekile – botsho ke bosatane;
- Bopaki: Boiteko ba ho netefatsa tlhokeho ya tshekamelo;
- Ho seba: Bua hampe ka sehlopha se seng hore o tshetjwe;
- Puo e shebang dintho ka lehlakore le le leng: Ho beha ka dihlopha,
- Dikharikheitjha: Tlhahiso ya mophetwa ka tsela e feteleditsweng;
- Mantswe a tthekefetso: mantswe a thohako ka maikemisetso.

Boemo ba ho etsa diketso tsa tshekamelo:

- Kgethollo ka mantswe - Ho bua ba bang hampe, maikutlo a kgethollang, metlae, dikhathunu, jj. E ka ba e buuwang kapa e bontshwang ka diketso.
- Ho qoba – Ha kgethollo e kenella ya sa ratweng o qoba ba mo kgethollang.
- Kgethollo – Ho etsa dikgetho tse nang le tshusumetso ho sehlopha.
- Tlhaselo ya mmele - Ha kgethollo e matlafala, diketso tsa tlhaselo di a hlaka.
- Polao ya setjhaba – Boemo boo dikgoka di bontshang tshekamelo.

3.6.6 Kgethollo

Kgethollo ke boitshwaro bo tlišwang ke maikutlo a tshekamelo. Pihlollo e sa lekalekaneng ya mehlodi ho ya ka maemo a sehlopha. Kgethollo e ka hlaiswa ka maikemisetso kapa ntle le maikemisetso. Baithuti ba ka kgethollana ka maqulwana/dihlopha. Dikolo le matijhere ba ka nahana hore ba ...

Mehlala ya kgethollo

Ho se abele batho mesebetsi ka lebaka la merabe, bong, tumelo, dilemo, ho qhelela batho ka thoko boahelaneng, ho thibela menyetla ya thuto le boithapollo.

Kgethollo ya morabe e le mohlala wa ho kgetholla

- Kgethollo ya morabe ke ha motho a nahana hore ditumelo di etsa hore a be betere ho ba bang.
- Kgethollo ya morabe ha se **fela** ho ba motsho kapa ho ba mosweu. Batho ba kgethollwa hobane ba shebahala ba fapane, ba bua puo e fapaneng kapa tumelo ya bona e fapane.
- Kgethollo ya morabe e kenyeletsa le ho sheba hore motho o tswa naheng esele jwalo ka matswantle kapa tshebediso ya mareo a supang kgethollo ya morabe.
- Ho jwang ho kgethollwa? (Mohlala: ho kgopiseha, ho tshwareha hampe, ho swaba, ho ba dihlong)
- O ikutlwa jwang ha o kgetholla ba bang? (Mohlala: o ikutlwa o le matla)
- Ke hobaneng ha batho ba batla ho ikutlwa ba le matla ho ba bang? (Mohlala: ha ba na taolo maphelong a bona, ho ka ba le motho ya ba kgethollang.)

Dipuisano

- O ikutlwa jwang ha o kgethollwa? (o a halefa, o a kgena, o a swaba, o ba dihlong).
- O ikutlwa jwang ha e le wena ya kgethollang ba bang? (O le matla, o laola)
- Ke hobaneng ha batho ba rata ho ikutlwa ba le matla ho feta ba bang?

(Mohlala: ha ba na taolo ya maphelo a bona kapa ho na le motho ya ba tshwarang hampe kapa ya ba kgethollang bophelong).

MOSEBETSI WA 9

- Hlwaya leeme, kgethollo, tshekamelo le ho tadima ditaba ka lehlakore le le leng ditemeng, dimakasineng le mananeong a thelevishine. (Sheba mefuta e fapaneng ya leeme la mefutafuta ya dimidiya le ho tadima dintho ka lehlakore le le leng).
- Ke hobaneng ha mongodi a sebedisa leeme ditemeng tsee?
- Na o le sebedisa e le lewa la tshusumetso?

MOSEBETSI WA 10

Fumana tema e buang ka ho se lekalekane ha basadi le banna mme baithuti ba arabe dipotso tse latelang:

1. Sebui se hlahisa jwang kgang ya sona? Na molaetsa o na le tshekamelo, kapa o kenyeleditse tihadimo tse fapafapaneng? Na sebui se hlahisa kgang ka ho lekalekana? Na sebui se hlokomoloha kgang tse thulanang?
2. Ebang molaetsa o kenyeletsa tihadimo tse fapaneng, o ikgetholla jwang? Na sebui se sebedisa mantswe a kgothatsang/a nyahamisang le ditshwantsho ho hlalosa tshekamelo?

4. KGAOLO YA 4:

NTLHA LE MOHOPOLO

TLHOKO YA SLKT

Ho Mamela le ho Bua: Hlahisa phapano pakeng tsa mohopolo le ntlha.

Ho Bala le ho Boha: Fana ka ntlha o boele o hlahise maikutlo

Ka nako tse ding ho thata ho hlahisa phapano dipakeng tsa polelo tse hlahisang dintlha le dipolelo tse hlahisang mohopolo.

MOHOPOLO

- Ntlha e ka netefatswa kapa ya shanofatswa.
- Mohopolo ke polelo e ke keng ya netefatswa. Ke seo motho a dumelang ho sona. Se keke sa netefatswa kapa sa shanofatswa. Mohopolo ke seo motho a dumelang ho sona ka seo ho buisanwang ka sona kapa ka sehlooho.
- Mohopolo o ka emelwa. Ho ka phehisanwa ka ona.
- Mohopolo o ka emelwa/tshehetswa ka dintlha.

NTLHA

- Ntlha e ka netefatswa e le Nnete kapa Mafosi.
- Ho netefatsa hore polelo ke ntlha o tlameha ho fana ka bopaki.

Mohlala: Thaba ya Maluti e fumaneha naheng ya Lesotho.

Kgomo e ja jwang.

- Ha o sheba bukeng ya tlotlontswe o tla fumana taba ena, ekasitana le diteko tse entsweng ho netefatsa hona.

Mohlala: Mmala o motsho o motle ka ho fetisisa.

[Setshwantsho se qotsitswe ho tswa ho plus google.com]

- Na polelo ee e ka netefatswa? Le kgale, ke mohopolo.
- Boholo ba seo re se balang le ho se boha ho kopantswe dintlha le maikutlo.
- Ho etsa phapano pakeng tsa ntlha le mohopolo ho bohlokwa kaha ho re thusa ho hlahloba ditema le ho ntshetsa pele puo e susumetsang hore re be le kutlwisiso ya lefatshe leo re phelang ho lona.

MESEBETSI: NTLHA LE MOHOPOLO

MOSEBETSI WA 11

Botsa baithuti ho bolela hore na dipolelo tse latelang ke dintlha kapa mohopolo.

POLELO	NTLHA	MOHOPOLO
Sontaha ke letsatsi le monate ho feta a mang a beke.		
Letsatsi la batjha ke letsatsi le bohlokwa ka ho fetisisa selemong.		
Keresemese e ketekwa Hlabula.		
Pherekgong ke kgwedi e nang le matsatsi a 31.		
Selemo se na le dikgwedi tse 12.		
Hwetla ke nako ya selemo e ntle ho di feta kaofela.		
Dipale tsohle tse hlahang dikoranteng ke nnete.		
Mantaha, Laboraro le Labohlano ke matsatsi a beke.		
Batho bohle ba rata letsatsi la batjha.		
Letsatsi la hao la tswalo le tla hanngwe selemong.		

E qotsitswe ho Super Teacher Worksheets - www.superteacherworksheets.com

MOSEBETSI WA 12

Bala kapa o bohe atikile kapa raporoto/ tlaleho ebe o tshwaya dipolelo tseo e leng dintlha ka mmala o itseng le tseo e leng mehopolo ka mmala o mong ditemeng tse latelang:

Fumana ntlha e ka netefatsang mehopolo e teng ditemeng.

THABA-TSEKA – Setjhaba se phelang tikolong ya Ha Mafa se lla ka ditshebeletso tse mpe tseo se di fumang setsing sa bophelo sa Ha Mafa.

Ho ya ka e mong wa baahi ba motse wa Ha Mafa, ditshebeletso tsa setsi sa teng di bosula, haholo ha motho a ka hlalwa ke kotsi nakong eo ho sa bonweng bakudi ka yona, mohlala, ba tswekere kapa ba phallo e phahameng ya madi. “Ho a etsahala hore motho a ka kula neng kapa neng, a ka tshwarwa ke sefuba kapa hona ho kula. Motho ya jwalo ha a sebeletswe ha feela e se nako ya ho bona bakudi, mme taba ena ha e re tshware hantle hobane motho ha a ikgethele hore na a ka kula neng,” a realo.

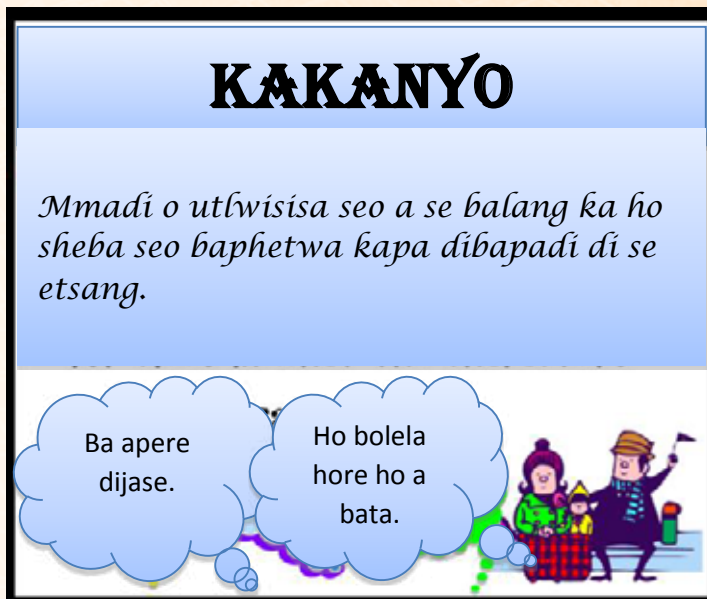
Ho se be le sekoloto ho thusa jwang?

Qoba ditshenyehelo tse seng bohlokwa

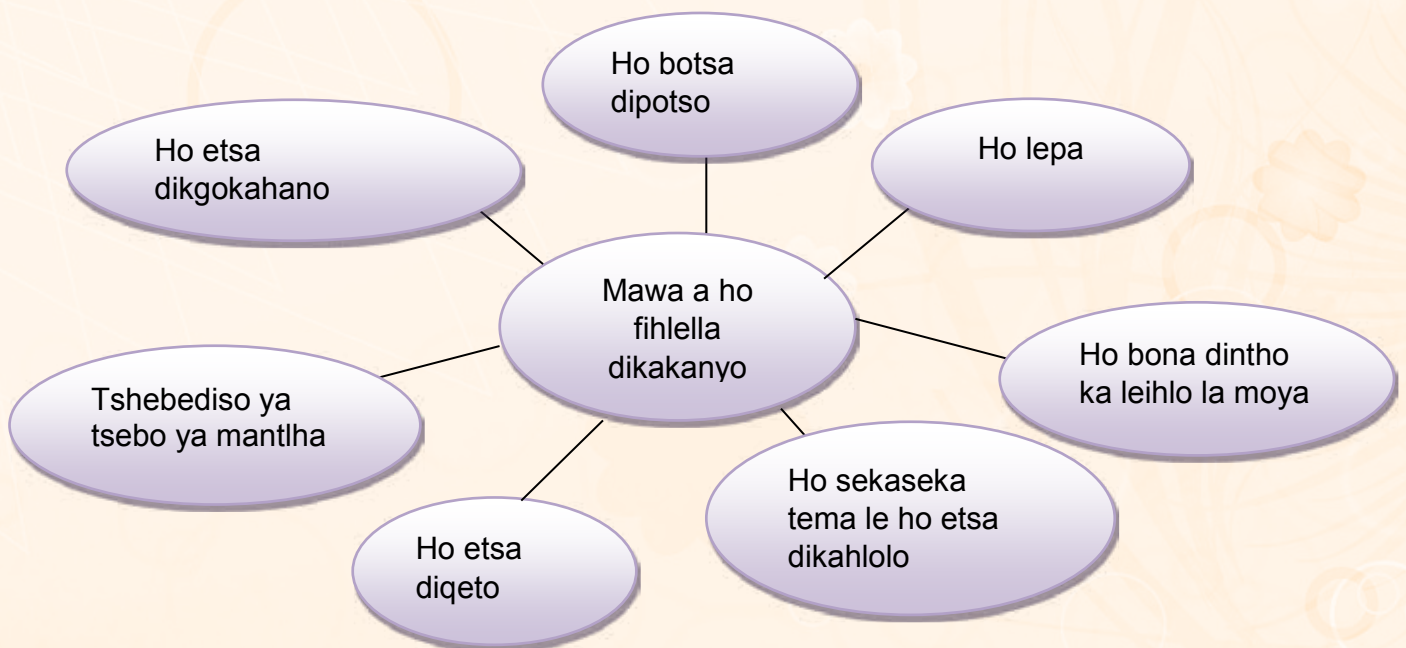
Ho se je dijo tsa lapeng, ho reka dino le mabenkeleng, ho lefella boikwetliso-ke dintho tseo re di ratang, empa ha o ikemiseditse ho fokotsa ditshenyehelo tsa hao, o tlameha ho fokotsa tse seng bohlokwa. Ha o se na dikoloto o natefelwa ke bophelo. Sena o ka se etsa jwang? Qala ka ho lekola ditlhoko tsa hao - na o hloka ho reka diaparo tse ntjha hobane theko ya tsona e theotswe? Ho boloka tjelete ho tla o thusa nakong eo o e hlokang ka yona.

5. KGAOLO YA 5

5.1 KAKANYO, KGOPOLOTABA, DIKGANG

- Dikakanyo ke diqeto tse etswang ho ipapisitswe le tlhahlobo ya dintho, diketsahalo, dintlha, le dikgopolo tse ka etsahalang ho ipapisitswe le se tsejwang.
- Ha re akanya, re bopa menahano e sa hlahelleng ditemeng.
- Re sebedisa mehlala, dintlha, tsebo le ditebello ho etsa diqeto, le ho botsa dipotso ho batla ditlhakisetso ka tema.
- Ho sebediswa mawa a latelang ho thusa mmadi ho utlwisisa tema.

5.2 Dikakanyo tse bopilweng ka dintlha le dikakanyo tse sa boptjwang ka dintlha:

Re ka fihlela hore dikakanyo ka dintlha, ke dikakanyo tse ka netefatswang. Mohlala, fana ka dintlha tse latelang, diqeto di a utlwahala:

Ntlha: Tau e ka matha dikilometara tse 30 ka hora.

Ntlha: Nkwe e ka matha ka lebelo le fetang la tau.

Qeto: Nkwe e ka matha ka lebelo le fetang dikilometara tse 30 ka hora.

Re fihlela dikakanyo tse sa boptjwang ka dintlha, le ka mantswe, jwaloka metsamao ya sefahleho le mmele.

5.3 Dikakanyo/Dikgopolotaba

Ke seo re nahanang hore ke nnete, ditumelo tse sebediswang hangata empa di sa netefatswa, ka nako tse ding ke dintho tseo re ithutleng tsona kgale re sa botse. Kgopolotaba tse ipatileng – tumelo e sebediswang e le motheo wa taba e ka nnang ya ba ha se nnete.

Dikgopolotaba ke karolo ya ditumelo tsa rona. Re dumela hore ditumelo tsa rona ke nnete mme re di sebedisa ho etsa diqeto ka bophelo le lefatshe.

Mohlala: Ha re ka dumela hore ho kotsi ho tsamaya bosiu ha o phela lekeisheneng, re tla etsa kakanyo ya hore ho itsamaela o ithapolla bosiu ho kotsi.

Mehlala ya dikakanyo le dikgopolotaba

Motho wa pele	Motho wa bobedi
<p>Ketsahalo: Qetelong ya papadi ya tenese sebakadi se phahamisa matsoho.</p> <p>Kakanyo: Sebakadi seo ke mohlodi.</p> <p>Kgopolotaba: Ke bahlodi feela ba bontshang thabo qetelong ya papadi.</p>	<p>Ketsahalo: Qetelong ya papadi ya tenese sebakadi se phahamisa matsoho.</p> <p>Kakanyo: Sebakadi se hlotsweng se amohela tlhoko ka boitlhompho.</p> <p>Kgopolotaba: Mang kapa mang ya phahamisang matsoho o a inehela.</p>

Dikgang/Dingangisano

- Ho pheha kgang ke ho fana ka mabaka o sebedisa kemo kapa seo o dumellanang le sona.
- Maemo ao motho a dulang ho wona a hlahella ka mekgwa e meraro, dintlha, maikutlo le ditlhaliso. (ho ka kenyelletsa diqeto tse sa netefatswang).
- Dikgang di susumetsa mmadi ka ho sebedisa bopaki le mabaka.
- Dikgang di kenyelletsa tsela ya ho kgodisa ka ho sebedisa mabaka, mehlala le diphuputso.

Seabo sa bamamedi

- Ho utlwisisa bamamedi ba hao ke taba ya bohlokwa ha o ngola mefuta efe kapa efe ya dingolwa haholo ha o batla ho ba susumetsa.
- Kgang ke puisano e totobetseng ho bamamedi, ka hona dingolweng, mongodi o tshwanetse ho lemoha hore ha se babadi bohle ba tla dumellana le yena.
- Kelohloko ya babadi kapa bamamedi ke ntho ya bohlokwa tshusumetsong le ngangisanong e atlehileng.
- Tseba babadi kapa bamamedi.
- Maikutlo a bona ke afe ka seo o tliilo bua kapa ho ngola ka sona?
- Ba ikutlwa jwang ka sena?
- Na ha ba na tshekamelo e ba sitisang ho ananela maikutlo a mang?
- Ekaba ba ka hanyetsana le wena hokae?

Mehlala ya dikgang/dingangisano

Mmuelli: Moqosuwa o ne a le lebaleng la dipapadi ha lerata le utlwahala. Dipaki tse ngata di paka sena, tekete ya hae e bontsha hore o tswile moo ka morao ho hore mapolesa a tlalehelwe. Ka hona ha a na molato tabeng ena eo a qoswang ka yona.

Molemo wa tshusumetso kapa kgang

(a) Bophelong ba letsatsi le leng le le leng...

Ho kopa nyollelo ya moputso, ho etsa kopo ya mosebetsi, ho ipuella hore o theolelwe theko ya koloi, ho pheha kgang ha o qoswa ka ho tlola molao wa tsamaiso ya makoloi.

(b) Dithutong...

Ho sireletsa maikutlo a hao, ho ba le seabo dingangisanong.

(c) Mosebetsing...

Ho etsa hore batho ba mamele maikutlo a hao, ho etsa hore batho ba sirelletse lehlakore la hao, ho fumana tshebedisano, ho etsa hore batho ba sebetse.

(d) Ha ho ngolwa...

Ho beha ntlha ya hao ka matla hore o se ngangiswe/hanyetswe.

(e) Ha o bala le ha o mamela...

Sekaseka maikutlo a ba bang, o ntse o itshireletsa maweng a tshusumetso a fosahetseng, le ho tseba ho hlokomela le ho hlwaya mabaka a fosahetseng.

Sebopeho sa kgang

Kgang e beha mabaka a utlwalang le bopaki ho tiisa/tshehetsa ntlhakemo.

Dikarolo tsa kgang

TABAKGOLO - bothata/kgang eo batho ba sa dumellaneng ka yona.

NTLHAKEMO - maemo ka taba

TSHEHETSO - mabaka le bopaki ho bontsha hore tjebo e nepahetse mme e tlameha ho amohelwa.

KGANYETSO - dintlhakemo tse hananang.

Mefuta ya dintlhakemo

NTLHAKEMO KA MABAKA- polelo e ka netefatswang ka dipatlisiso

“Dilemong tse leshome tse tlang meru e tla be e fedile mme hona ho tla baka hore dimela le diphoofolo di shwe di fele.”

NTLHAKEMO KA BOLENG - e bolela hore ntho/qeto e nngwe e ntle, e molemo, e bohlokwa ho feta tse ding.

“Ho batla ho sebelletsa setjhaba o sa le sekolong ho ka etsa batjha ba rate ho itahlela ka setotswana ntlafatsong ya setjhaba sa habo bona ha ba qeta sekolo.”

NTLAKEMO KA MOLAO - e bolela se tshwanetseng ho etswa le ho se etswe ho rarolla mathata.

“Ho fokotsa botlokotsebe dikolong, ho tshwanetse hore ho kenngwe metjhini e utullang dibetsa.”

Mefuta ya ho susumetsa/ho kgodisa

MABAKA - polelo e akaretsang mme e tshehetsang.

BOPAKI - dintlha, dipalopalo, tseo ho fetilweng ho tsona, dipapiso, le mehlala e pakang hore hobaneng ha lehlakore le nepahetse.

BOIPILETSO BA MAIKUTLO - dintlha tse sebediswang ho bontsha tlhokahalo le melemo eo babadi/bamamedi ba ka e tsotellang.

MOSEBETSI WA 13

Bala thothokiso ena o be o latele ditaello tse e hlahlamang:

KAJENO KE KAJENO

Ha o eme wa lahlela mahlo hukung,
Botshong boo bo tshosang nna monna,
Ha se Kedibone a nanyetsa Thabo?
Molodi wa senna o tlola lefifing,
A ka reng Thabo, ha e se a ikise?
Ho se ye ho tla mo putsisa maoma,
Le ba habo ba kgathetse ke moleko oo,
Kajeno ke ona o ikopelang mohope,
O tena marukgwe, Thabo o tena mese,
Bathong, ha le ntlholle le letsoku.

[E qotsitswe ho *Tlhaka ya Basotho* ka: T.K.P. Maboea]

Pele ho ho bala

- Sehlooho sa thothokiso se lepa eng?
- E ngotswe ke mang?
- Tema e phatlaladitswe neng?
- O tseba eng ka mofuta ona wa sengolwa?

Nakong ya ho bala le kamorao ho ho bala

Bala thothokiso hang ho fumana mohopolo wa sehlooho. Nakong ya ho bala kgetlo la pele, o leke ho utlwisisa kgang eo mongodi a e etsang. Hlokomela kgang/ntlhakemo ya mongodi.

Bala thothokiso kgetlo la bobedi. Ka nako tse ding ho molemo ho sebedisa pene ya mmala osele hore metako ya hao e tle e bonahale.

Ipotse dipotso tse latelang ha o ntse o bala:

- i. Ntlhakemo ya mongodi ke efe?
- ii. Lebaka la ho etsa kgang e ke lefe?
- iii. Bamamedi ba lebelletsweng ke bafe?
- iv. Na mongodi o fihlella bamamedi ba hae?
- v. Na mongodi o na le bopaki bo lekaneng? Dipalopalo - di ka sebediswa hampe, tsa hlaloswa ka phoso.
- vi. Na ho na le ho sa kgolweheng ka ntlhakemo eo ho fanweng ka yona?
- vii. Na mongodi o sebedisitse bopaki ka phoso, kapa o kenyelletitse taba ya ho

sheba bopaki ka lehlakore le le leng?

- viii. Na mongodi o shebile lehlakore le hananang le ntlhakemo ya hae hantle?
- ix. Na mongodi o hanana le lehlakore le leng ka mabaka a utlwahalang?
- x. Na mongodi o sebedisa dipapiso?
- xi. Na mongodi o sebedisa maikutlo a susumetsang le ho hlohlelletsa?
- xii. Mongodi o sebedisa mehlala jwang ho netefatsa kgang ya hae?

6. KGAOLO YA 6

PHEDISANO LE SETSO DITEMENG LE MONGODI

O utlwisisa eng temeng ka boitshetleho ho tsa phedisano, polotiki le setso tsa mongodi?

Dipuisano di etsahala tlasa maemo a itseng, ho sebediswa puo e itseng, hara batho ba phelang mmoho ho ya ka nalane, dipolotiki, moruo, setso le phedisano.

Kutlwisiso ya maemo a dipolotiki le setso di hlokolosi kaha di fana ka lesedi mabapi le tshusumetso mosebetsing wa mongodi. Hore o sekaseke **mookotaba** le **matshwao** a sebedisitsweng sengolweng, ho bohlokwa ho hlwaya dikgohlano tse bileng teng bophelong ba mongodi ba letsatsi le letsatsi. Maemo a phedisano a ka hlaloswa e le maemo, ditshusumetso, dithibelo, melaetsa ya tema e tliswang ke boemo ba ditaba.

Dingolwa di ikgetha ka tsela ya hore di pepesa dikgopolo. Ditema tsa dingolwa tse kang dipadi, dithothokiso, ditshwantshiso, dingolwa tse buang ka dintlha le diketsahalo tsa nnete le tsa dimediya di ka sebediswa ka mekgwa e fapafapaneng – di pepesitswe – ho tiisa le ho toboketsa tsela e itseng ya ho nahana le ho boha lefatshe.

Metjha ya phatlalatso e na le seabo ho bolokeng le ho eketseng dikgopolo tsa bohlokwa.

Ho bolelwang ka boemo ba setso

Ipotse dipotso tse kang:

- Na mongodi o ne a susumeditse ke setso seo a phelang tlasa sona?
- Na setso seo se ile sa thibela mongodi ho seo a neng a ka ngola ka sona?
- Na ho bile le melao ho tsa phedisano kapa kगतello ya tsa dipolotiki tse ileng tsa qobella mongodi ho ngola ka tsela e itseng?
- Kapa ho teng nnete e latolanang le seo a se ngotseng? Na mongodi o hlahisitse ntlha, phephetso kapa ho tshosa ka boemo?

Ho bolelwang ka boemo ba phedisano dipolotiking?

- Maemo a nalane a bolela kutlwisiso ya diketsahalo nakong eo sengolwa se neng se ngolwa ka yona. E boetse e bolela maikutlo, le maemo a neng a rena ka nako e itseng.
- Boemo bo kgethetsweng ketsahalo, bo tla ba le tshusumetso e loketseng ya ketsahalo. Boemo ba ketsahalo bo bohlokwa ha ho hlaloswa se itseng nalaneng.
- Ho a hlokeha hore o tsebe bohlokwa ba diketsahalo, mme o tlameha ho ela hloko boemo, k.h.r. nalane, nako eo diketsahalo di etsahalang ka yona, maikutlo, jj. ha o nahanisisa bohlokwa ba yona.
- Bala polelo e latelang:

“Moradi wa ka o tla ya Lesotho ha a se a nyetswe.”

Polelo ena e na le tlhahisoleseding e kae? Ha e ngata, ho fihlela o sheba mohla. Ha o hlokomela hore lengolo le

ngotswe dilemong tsane tsa difaqane, ke hona o hlokomelang hore polelo eo e ka ba le ditaba tse ngata!

Maemo a phedisano, moruo, kapa dipolotiki a fuperweng ke sengolwa kapa tema a ka thusa mmadi ho utlwisisa ditaba tsa mongodi. Kutlwisiso ena e ka boela ya thusa ho hlwaya baphetwa/dibapadi tsa pale e balwang.

Ho utlwisisa se kelellong ya mongodi se ka fihlellwa ha mmadi a ka utlwisisa hore o phetse ka dinako dife le hore o ne a phela jwang.

Boitshetleho ho tsa phedisano dipolotiking ho na le tshwaetso ntlhakemong ya mongodi le setaele sa hae sa ho ngola.

Re bolelang ka ntlhakemo ya mongodi, le hore seo o ka se lekanya jwang?

Maikutlo a mongodi a hlakisa boemo ba hae ka taba e itseng.

Maikutlo e ka boela ya e ba seo e leng yona tabataba le tshekamelo ya mongodi.

Maikutlo a motho a ka hlakiswa, jk. *Ke hlompha maikutlo a hao, empa ha ke tshepe hore ke dumellana le wena.*

Mongodi a ka nna a se bontshe leeme tabeng e itseng (a ka e tshehetsa), kapa a hanana le yona (k.h.r. a ba kgahlanong le yona).

O tlameha ho hlwaya maikutlo a mongodi hore o tle o tsebe hore o tshehetsa lehlakore lefe.

- **Sena se tlameha ho amahanngwa le ho ruta tekokutlwisiso le ditema tse telele tsa dingolwa.**

Maikutlo a mongodi temeng a ka hlahiswa ka tsela tse ngata (ho ba le seabo maikutlong, kgetho ya makgethi, mefuta e ikgethang ya dikahare, ho fokotsa sekghala, kgetho ya mantswe a hohelang kapa ao boleng ba wona bo sa nkeng lehlakore, kgetho ya lekgathe, phetapheto, mantswe a hlakising maikutlo, mengolo e fapafapaneng.

Ho bolelang ka sepheo sa mongodi, mme o se hlwaya jwang?

Sepheo sa mongodi ke lona lebaka le etsang hore a ngole. Ha bangodi ba ngola ba etsa hoo ka sepheo se itseng se ikgethang.

Sepheo sa mongodi e ka ba ho tsebisa, ho laela, ho thabisa, kapa ho susumetsa mongodi ho kgolwa le ho nka bohato bo itseng. Ho bohlokwa ho utlwisisa sepheo sa mongodi hobane o tla tseba se mo susumeditse hore a ngole, mme o tla ba le kutlwisiso ya se bohlokwa molaetseng wa hae.

Ho utlwisisa sepheo sa mongodi, hlwaya kgetho ya hae ya mantswe le tsela eo a hlahisang ditaba ka yona.

Ho bolelang ka sehlo sa mongodi, mme o ka se hlwaya jwang?

Sehlo sa mongodi ke mokgwa oo a ngolang ka wona o hlakising maikutlo a hae sehloohong. Ebang o sa utlwisisa sehlo sa mongodi, o ke ke wa utlwisisa molaetsa.

“Kgetho ya mongodi ya mantswe le setaele sa hae sa ho ngola di bontsha maikutlo a hae mabapi le sehlooho sa tema.” Boleng ba tlhahiso ya lentse le setaele sa mongodi di hlakiswa ke kgetho ya hae ya mantswe.

Bala dingolwa tse boletsweng, mme le hlwaye hore bangodi ba susumeditse ke eng hore ba ngole.

Bala temana e latelang mme o bolele hore Moephuli o susumeditse ke eng ho ngola “*Peo ena e jetswe ke wena.*”

Padding ena, Moephuli o qala ditaba ka ho hlalosa sebaka seo diketsahalo di etsahallang ho sona. O re matlo a Soweto a ahilwe ka mokgwa o tshwanang mme ebile a atamelane.

A ipopela mophetwa wa sehlooho ya hlahiswang a tshwantshwa le katse e hlaha, e neng e ngwapa lemati, e lwanela ho kena lelapeng la Kgwapo. O tswela pele ho mo hlahisa a mo tshwantsha le pula e nang e sa kgutse, e senya dintho ka tlung. Pula ena e ne e kena ka tjhimene ya setofo, metsi a tima mollo o neng o besitswe, moya o le matla o bile o tima kerese e kgantshitsweng. Ka tsela ena, katse yane e hlaha e tla fedisa kgotso e neng e rena lapeng lena, mollo ha o tima, lerato le mofuthu tse lapeng la Kgwapo di tla fela.

SETAELE, SEHALO, MAIKUTLO

Mongodi

Setaele

+

Sehalo

Mmadi

Maikutlo

Mantswe a hlahosang sehlo se sa nkeng lehlakore	Mantswe a hlahosang sehlo se tebileng:	Mantswe a hlahosang sehlo sa motho ya amehileng maikutlo
<p>A sebediswa dibukeng, ditshupisong, dimanyualeng tse fanang ka ditaelo, masedinyaneng, diatikeleng tsa dimakasine le dikoranta, le kae feela moo taba e hlahiswang ka ho otlohaha.</p> <p>E sa ameng maikutlo: e kenyelletsa maikutlo hanyane kapa hohang;</p> <p>Ho hloka kgahleho: Ho se nke lehlakore;</p> <p>Ho se kgathalle: Ho bonahala o sa kgathalle letho.</p>	<p>A sebediswa ditsebisong tsa semmuso le ha ho ngolwa nalane ya bophelo ba mofu, mohlala:</p> <p>kutlwelobohloko,</p> <p>ho thola: ithiba</p>	<p>A sebediswa diatikeleng tse buang ka ditaba tsa batho, mangolo a mekgatlo ya dipolotiki e jwalo ka bophatlalatsi.</p> <p>Kutlwelobohloko: ho ba mosa.</p> <p>Kgathatsehile: ho kgathalla motho kapa ntho</p> <p>Ho labalabela: ho ikutlwa o sa thaba o lakatsa dintho tsa batho/nako e fetileng.</p> <p>Kameho ya maikutlo: ho ipapisitswe le maikutlo ho e na le ho fana ka mabaka.</p> <p>ho itshola: ho ikwahlaya</p> <p>ho ikutlwela bohloko: ho hloka ho tsepamisetwa maikutlo; ho inyatsa.</p>
Mantswe a hlahosang sehlo se bontshang ho se amohele:	Mantswe a hlahosang sehlo sa ho swaswa, phoqa, ho soma:	Mantswe a hlahosang sehlo sa ho tshehetsa:
<p>A fumaneha difiliming, ha ho etswa tekolokakaretso ya dibuka, tsa bophatlalatsi le diatikele tsa dikoranta.</p> <p>Ho seholla: ho ba le tshekamelo ya ho fumana diphoso ho ba bang.</p> <p>Ho se ananele: ho etsa dikahlolo tse sa thabiseng.</p> <p>Ho nyatsa: lenyatso, ho lebella tse mpe; ho se amohele maikutlo a hananang le a hao.</p> <p>Ho halefa: ho halefiswa ke ntho e sa reng letho.</p>	<p>A ka sebediswa ho ngola dintho tse ngata, ho kenyelletsa dingolwa, dikholomo tsa dikoranta le dimakasine. Ho dula o thabile, ho se letho le o kgathatsang</p> <p>ho ikgathalla: ho se hlomphe, sepheo, bokgabane, botshepehi ba batho ba bang; ho tshwara ba bang hampe; ho bontsha nyediso;</p> <p>lenyatso: ho bontsha ho se hlomphe. Ho soma: ho nyedisa</p> <p>kotsi: sepheo ke ho utlwisa bohloko; ho ba le maikemisetso a bomenemene;</p> <p>ho makatsa, ka ho swaswa, kapa ho soma.</p> <p>Ho ba lekgonono; ho se tshepe tsohle.</p>	<p>A fumaneha mefuteng e mengata ya ditema tse kang dibuka tse ding tsa sekolo, diatikele tsa dimakasine, le moo batho ba ngollanang.</p> <p>Ho kgothatsa: ho tshehetsa, ho thusa;</p> <p>Ho ba mafolofolo: ho bontsha ho thaba</p> <p>Ho ba le tshepo: ho lebella tse ntle: Ho ananela kapa ho hanyetsana le se itseng</p> <p>Botle: ho rata se itseng; Ho utlwela bohloko: ho mamella, ho bontsha tlhomphe ya ditokelo le ditlwaelo tsa batho ba bang.</p>

Bokgoni ba ho bala bo hlokolosi bo nyalana jwang

- Sepheo sa mongodi se mo qosa ho bontsha tshekamelo ho baamohedi bao tema e reretsweng bona.
- Mongodi o nka qeto ka lebaka la bongodi ba hae: ho tsebisa, ho laela, ho susumetsa, ho thabisa.
- Ho fihlella sepheo seo, o sebedisa sehlo se loketseng: mohlala, se tiileng, sa semmuso, sa ho hlomphe, sa mahlahlaha, se sa amoheleheng, sa kulwelobohloko, sa setswalle, se thabisang, sa ho phoqa.
- Ho fetisa ntlhakemo ya hae kapa mohopolo wa sehlooho ho baamohedi ba reretsweng tema:

Mohlala: setjhaba ka kakaretso; sehlopha se itseng; motho ya itseng, jj.

Tseo o tshwanetseng ho di hlwaya ha o bala:

- Qoba ho bona sepheo sa tsohle tseo o di balang e le ho tsebisa.
- Ebang sepheo sa mongodi e le ho susumetsa, o hlokomele hore tshekamelo ya hae e lehlakoreng lefe.
- Kutlwisiso ya sehlo sa mongodi e tla o thusa ho fumana moelelo wa nnete kapa o reretsweng sengolwa le ha ho ka etsahala hore mantswa a mang a hlahise moelelo o mong o sele.
- Ho na le mefuta e mmedi ya phoqo: phoqo e hlahellang sehalong le e hlahellang maamong. Tomatso le phoqo ke dintho tse pedi tse fapaneng.

TEKANYETSO

- Hlahloba kamoo ditema tse mmalwa tsa dipapatso tse buang ka ntho e le nngwe o hlokomele hore puo le ditshwantsho di sebedisitswe jwang.
- Hlwaya hore mongodi o bona dintho ka leihlo lefe. Hobaneng ha a nahana jwalo?
- Ha re bala/re boha/re mamela ditema, re lokela ho hlokomela dipotso tse latelang:
 1. Mohlahisi/Mongodi wa tema ke mang? O tseba sena jwang?
 2. Mongodi o batla hore mmadi a tsebe eng, kapa a ikutlwe jwang? Hobaneng ha o realo?
 3. Mongodi o etsa dikakanyo dife ka ditumelo, tsebo le makgabane a mmadi? O tseba sena jwang?
 4. Ke tjhadimo efe ya lefatshe eo mongodi a e fetisang ka tema? Hobaneng ha o realo?
 5. Puo e sebediswa jwang ho tshwaetsa tsela eo o nahanang ka yona?
 6. Ke tlhahisoleseding efe eo mongodi a e siileng? E bohlokwa jwang?
 7. Ke mang ya ka balang tema ena?
 8. Ke tsebo efe e hlokehang ya lefatshe ho phethahatsa kutlwisiso/moelelo wa tema?
 9. Boitshetleho ba hao bo na le tshusumetso efe kutlwisisong ya tema?
 10. Tema e na le tshusumetso efe ho wena? Mohlala, Na sebopelo sa tema se susumetsa kamoo o bopang moelelo wa tema kateng?

7. KGAOLO YA 7

METSWAKOTSWAKO YA DIPUO

Ditlhoko tsa Setatamente sa Kharikhulamo ya Naha

- Tshebediso e nepahetseng ya puo: puo e tlwaelehileng, le e sa tlwaelehang, mohlala/tshebediso ya mokgwa o itseng puisanong boemong ba motho wa pele lengolong la setswalle, puo e tlwaelehileng lengolong la semmuso.
- Tshebediso ya puo e tlwaelehileng le e sa tlwaelehang (Selenge/ Kholokheale/ Jakone) ka nepo.
- Ha baithuti ba etsa mosebetsi wa boikgopotso, ha ba boela ba badisisa mosebetsi wa bona ho hlaola diphoso, ba tlosa phetapheto le puo e hlhlohontshang ditsebe. Ho hlokomela hore dikahare, setaele le rejistara ke tse nepahetseng.

Mesebetsi e qalang

Titjhare a ka hlalosa hore re bua ka tsela tse fapafapaneng maemong a fapaneng. Mekgwa ena e fapafapaneng ya ho bua e bitswa rejistara ya puo. Puo e nngwe le e nngwe e na le rejistara e tlwaelehileng le e sa tlwaelehang.

Titjhare a ka kgothaletsa tshebediso ya direjistara ka ho botsa dipotso tse latelang:

- “Na lapeng o bua ka mokgwa oo o buang ka ona mona sekolong?”
- “Na o bua le metswalle ya hao ka mokgwa o tshwanang le ha o bua le batho ba baholo?”
- “Na o bua ka mokgwa o fapaneng ha o bua le titjhare ya hao kapa ngaka ho feta ha o bua le motswalle wa hao ka mohala?”

Ka dihlotshwana hlalolang hore le ka sebedisa rejistara e tlwaelehileng le e sa tlwaelehang ho bua le batho bana ba latelang:

O ka dumedisa jwang dihlotshwana tse latelang tsa batho?

Arolelana diqeto le bomphato ba hao.

- Motswalle wa sebele
- Batswadi ba hao
- Mosuwelohloho wa sekolo sa hao
- Ngwana e monyenyanane ya lahlehileng
- Nkgono wa hao
- Motho e moholo eo o sa mo tsebeng.

Ka dihlotshwana hlalolang kamoo le ka qoqang kateng nakong tse latelang:

- Letsatsi le motswalle wa hao.
- Wena le ba lelapa la hao dijong tsa mantsibuya.
- Ketelo ka moeti wa bohlokwa.

Arolelanang le bomphato diqeto tseo le di fihlelletseng.

Sekaseka ditsela tseo re ka di kgethollang pakeng tsa rejistara le kamoo di nang le tshusumetso puong ya rona kateng.

Lekola mantswe a latelang o laele baithuti hore ba ka a sebedisa le bomang maamong afe?

Lentswe	Maemo Hokae?	Sepheo Hobaneng?	Baamohedi ba ditaba Baamohedi ba ditaba ke bomang?
Mosadi	Mosadi o sedibeng ho ya kga metsi.	Bakeng sa ho pheha dijo.	O phehela ntate le bana.
Morwetsana	O salonung	O lokisa moriri bakeng sa mokete wa lenyalo.	Baetsana le baeti ba bohlokwa.
Moruti	O kerekeng	O a rera	Phutheho ya kereke

Metswakotswako ya dipuo e fumaneha phetohong ya tlotlontswe, sebopeho nakong ya nehelano ya puo. Mehlala ya metswakotswako ya dipuo ke: dipuwana, rejistara, Selenge, Kholokheale, le setaele.

DIPUWANA

Puo e na le dipuwana tse mmalwa.

Puwana ke phetoho ya puo e fumanwang ka hara morabe o itseng. E fapane haholo tshebedisong ya puo ka mantswe, sebopeho le qapodiso.

Lentswe "Puwana" le lebisa ho kgaolo/setereke, batho kapa setso se itseng sa metswakotswako ya dipuo.

Phapano ya dipuo tse nyalanang le puwana di ka hlahella boemong bofe kapa bofe ba puo, ho kenyelletswa le qapodiso, kwahollopuo, meelelo e le tshebediso tse fapaneng tsa dipuo.

Dipuwana di arotswe ka mekga e 4

Tsa lebatowa/sebaka se itseng: tsena ke metswako ya dipuo tse buuwang sebakeng se itseng.

Dipuwana tsa nakwana: tsena ke metswako ya dipuo tse buuwang mekgahlelong e itseng nalaneng ya kgolo ya tsona.

Dipuwana tsa setjhabana se itseng: tsena ke metswako ya dipuo tse buuwang ke batho ba leng boemong bo itseng ba bophelo.

Lereo dipuwana tsa setjhabana: le sebediswa ho hlalosa diphapano puisanong tse amahangwang le batho ba maemo a itseng.

Le ha ho le jwalo dipuwana tsa lebatowa/sebaka se itseng di itshetlehile dipuwaneng tsa setjhaba mme, di amahangwa le dintlha tse itseng

Dipuwana tsa setjhabana se itseng: di ka boela tsa kgethollwa ho ya ka bong, dilemo, morabe, bodumedi le maemo.

Puo ya boleng e ka ba e amohelwang le ho hlahiswa e le ya bohlokwa setjhabeng se itseng. Ke puo e sebediswang ke mmuso le ba molao, ba tsa mediya le ditsheng tsa thuto.

DUMELA MOPRESIDENTE, RE LEBOHILE HA O RE ETETSE.

“SE KE WA BUA LE TIJHERE /BATSWADI BA HAO KA MOKGWA O BA NYENYEFATSANG.”

- Kaofela re bua ka mekgwa e fapaneng maamong a fapaneng.
- Ho fapafapana ha puo ho bontsha tse latelang:
 - Maemo a itseng (MOELELO)
 - Maikemisetso a puisano (SEPHEO)
 - Dikamano pakeng tsa dibui (BAAMOHEDI BA DITABA)
- Rejistara ke metswakotswako ya puo e sebedisetswang sepheo se itseng kapa boamong bo itseng ba setjhaba. Ha re bua kapa re ngola re etsa qeto hore ke mokgwa ofe oo re batlang ho o sebedisa o nepahetseng. Qeto ena e bitswa rejistara eo re e sebedisang. Kgetho ya rejistara e nepahetseng e itshetlehole dintlheng tse tharo: baamohedi ba ditaba, sepheo le moelelong. Dintlha tsena di thusa hore re tsebe ho sebedisa rejistara e nepahetseng kapa e fosahetseng. Mohlala ke hore motho ya buang puo ya Sesotho o tla tsitlalla hore ka nako tsohle a sebedise puo e nepahetseng ya Sesotho, a qapodise mantwe ka nepo, mohlala a fellang ka –ng- (mohl. “tsamayang”, e seng ‘tsamaya’), kgetha mantwe a nepahetseng (mohl. *ntate o kgotse* eseng *ntate o tahlwe*, *ngono* eseng *setsohatsana* jj.), mohl: ngaka ha e bua le dingaka tse ding e sebedisa mareo ao dingaka di a sebedisang, empa ha e bua le bakudi e tla sebedisa puo ya kamehla eo ba tla e utlwisisa.
- Rejistara e bolela tshebediso ya mantwe a fapafapaneng, setaele, kwaholopuo, sehalo maamong le meelelong e fapafapaneng.

Mohlala o akaretsang o bontshang hore rejistara e nepahetseng le e sa nepahalang maemong/dibakeng tse fapaneng:

	Eseng ya semmuso	Ya semmuso
BAAMOHEDI BA DITABA	Ho tloha ho e moholo ho fetela ho ba banyenyane.	Ho tloha ho e monyenyanane ho fetela ho e moholo.
	Ho tloha ho ramosebetsi ho fetela ho mosebeletsi	Ho tloha ho mosebeletsi ho fetela ho ramosebetsi
	Pakeng tsa metswalle le ba lelapa.	
SEPHEO	Ho natefisa kapa ho fana ka tlhahisoleseding	Ho fana ka tlhahisoleseding
	Ho theha dikamano tse mofuthu.	Ho ntshetsa pele dikamano
	Ho susumetsa	Ho susumetsa
MOELELO	Lengolong la setswalle	Lengolong la semmuso
	Mehaleng ya setswalle	Mehaleng ya semmuso
	Didayaring	Diraporotong
	Puisanong e tlwaelehileng	dimemong, ditokomaneng tsa semolao, nehlanong ya puo ya semmuso dikahlolong tsa makgotla a dinyewe
		Ditokomaneng tsa sedumedi
		Inthaviu ya mosebetsi

Mehlala ya rejistara e bontshang tlhompho dipuong tsa Maafrika

E ka hlalisoa ka tshebediso ya dihlongwapele le dihlongwanthao le maemedi. Rejistara e ka bontsha tlhompho ka ho sebedisa mantswe a hlahang a le bongateng (baholo ba se ba entse qeto)

Registara ya puo eseng ya semmuso:

Kholokheale le Selenge

Puo e bitswang kholokheale ke puo e sebediswang puisanong e tlwaelehileng. Ke puo e seng molaong, empa e amoheleha e le karolo ya mofuta ya dipuo. Batho ba sebedisa kholokheale karolwaneng tsa dikoranta, dikopanong tseo e seng tsa semmuso kapa ha o buisana le metswalle kapa basebetsimmoho, ke puo e sebediswang maemong ao ho iketlilweng ho ona, re ntshana se inong. Puo e bitswang selenge ha e a ata haholo dipuong tsa Maafrika.

Mehlala ya dipuo tsa kholokheale le dipolelo

Puo	Mehlala
English	Hi, okay, yeah, uh, boring, the pants off, fat cats, hanging around, picking on, picking up, don't hold your breath, make no mistake, I rest my case, you guys rock, wanna go home, what 's up, daddy, chap
Xitsonga	Ku dyisa munhu hi tiphayiphi (xitsonga) ximatsatsa, xiheyiheyi, wa borha wena, u ndzi vonela ebodlheleni, ku tidyisa mahele, ku dirayivha/paka nyama, ndzi shapu (sharp), ta vuya N'ta ku napa (I will hit you)

IsiZulu	Ukudlisa umuntu ngamaphayiphi Ungijwayela kabi, uyaphapha Intoyami (referring to your girlfriend)
Sesotho	Ho a showa, motho o jeswa ka diphaephe, kgomo e ja banse
Siswati	Timfotami (my woman)

PUO YA SELENGE

Lentswe selenge le bolela puo e seng molaong e atisang ho sebediswa ke dihlotswana tse latelang tsa batho: batjha. Phapano pakeng tsa kholokheale le selenge ke hore selenge ha se eso amohelwe e le puo e ka sebediswang dikopanong tsa semmuso ha kholokheale e amohelehile.

Hangata selenge se sebediswa ke sehlotswana se senyane, jwalo ka batjha, ditho tsa morabe o itseng le lekala le itseng la mosebetsi. Ka nako e nngwe selenge se sebedisa mantswe a utlwalang e le thohako.

- Zwakala (Tlo kwano)
- Jampas (mantsibuya)
- Grand (sekete/Ke hantle)
- Bucks (tjhelete)
- Eitha (dumela)
- Mpintji ya ka (motswalle wa ka)

Mehlala ya ditema tse ka sebediswang ho thusa ho ehlwa kholokheale le selenge.

- Metlae
- Nehelano ya puo eo eseng ya semmuso
- Puisano eo eseng ya semmuso
- Khathunu

JAKONE

Lentswe jakone le bolela mareo le dipolelwana tse ikgethang tse atisang ho sebediswa makaleng a kgwebo kapa sehlopheng se itseng se etsang mosebetsi o ikgethang (mohlala: ho dikhomputara ho sebediswa "CPU", "RAM", jwalo jwalo) Ha jakone e sebedisetswa ho qhelela ka thoko baamohedi ba ditaba/babadi e kgona ho ba utlwisa bohloko.

Mehlala:

Jakone e ba mantswe a ka sebediswang le ho utlwiswa ke batho bao e leng ditsebi kapa ba sehlotshwana se itseng.

Matshwao a Jakone

- E sebedisa mantswe kapa dipolelo tse telele tse ferekanyang.
- Pebofatso: Tahilwe= Ntate o kgotse
- Ditlwaelo tse kgemang le dinako: dikgokahano, batataisi
- Dipolelo tse se nang bohlokwa: bomme le bontate ke kopa hore le ntumelle ke hlalose dintlhanyana tse mmalwa
- Dipolelwana tse sa hlokeheng: Re etsa diphuputso bakeng sa: re fuputsa, Ho ya kamoo ke ikutlwang kateng bakeng sa ho re Ke ikutlwa...
- Tshebediso ya mantswe a se nang seabo sa letho moeelong.

Mehlala ya Jakone (Mantswe le dipolelo)

Sehlopha	Jakone	Moelelo
Borakgwebo	Ho phethahatsa	Ho kenya tshebetsong
	Ho ba sehlahlo dithuto	Ho thakgola mosebetsi. Dintho tse ithutilweng.
	Tshebetso	Ho bolelwa mesebetsi kapa makgetha a sehlahiswa.
Papadi ya maoto	Sethibathibane	Sebapadi se mekwallong
	Mohlabadintlha	Sebapadi se tshepetsweng ho hlaba dintlha.
	Dibapadi tsa morao	Dibapadi tse thibelang hore ho hlajwe ntlha.

[E qotsitswe le ho hlophiswa botjha ho tswa ho Skwirik]

Puo, matla le rejistara

- Ha matla a lekana tshebediso e ba ya leetsani: ha o mpitsa ka lebitso le nna ke tla o bitsa ka la ha. Haeba ke o bitsa ka boemo le sefane sa hao, le nna ke tla etsa jwalo.
- Ha ho se na tekatekano ya matla, tshebetso ha e be ya leetsani: o ka bitsa ngaka wa hao ka maemo a hae, empa yena ha a araba o sebedisa lebitso la hao: O mmitsa Ngaka Mokone yena a ka arabela ka ho re: Lehlohonolo.
- Ha batho ba kopana kgafetsa ba qetella ba sebedisa mabitso a theneketso: Thabo-Tepza, Lehlohonolo-Hloni
- Ha batho ba kopana kgafetsa ba qetella ba sa bitswe ka mabitso a bona: Mohlala: Mokganni wa tekesi, ntate wa poso.
- Ha dikamano e le tse phahameng haholo ho sebediswa nyenyefatso: Maki, Puli, Hloni,
- Ha dikamano e se tse phahameng haholo ho sebediswa mabitsobitso: Dimakatso, Mapule, Lehlohonolo.

Setaele

Lereo lena setaele le bolela diphetoho tsa puo tse arohantsweng ho ya ka hore ke ya semmuso kapa eo eseng ya semmuso e itshetlehileng maamong a nehelano le puisano.

Re ka bua ka tsela ya semmuso kapa eo eseng ya semmuso mme kgetho ya setaele e itshetleha maamong a itseng. Meketjana ya bohlokwa e hloka nehelano e hlophisitsweng semmuso, ho ka boela ha ba le maemo ao ho nehelanwang ka dithuto e se a phethahetseng a semmuso. Ho na le dintlha tse mmalwa tse ka amahangwang le tshebediso ya puo e amohelehileng tse kang tse latelang:

- Mefuta ya mekete
- Ho se dumellane pakeng tsa bankakarolo ho susumeletswang ke maamong a botjhaba le a boholo ba bona.
- Mesebetsi e kang: ho ngola kapa ho bua le maikutlo a monkakarolo kapa bankakarolo, (Wardhaugh, 1986: 48).

8. KGAOLO YA 8

KAMANO PAKENG TSA PUO LE SETSO

Ditlhoko tsa SLKT: Ho bontsha kutlwisiso ya kamano pakeng tsa puo le setso ka ho hlakisa tlhompō dipuisanong tsa setso

8.1 Setso ke eng?

Setso ke mokgwa oo botjhaba, meetlo, ditlwaelo, ditumelo le maemo a phedisano, di abelanwang ke merabe kapa ditjhaba tse fapaneng. (mohlala, Ditsela tsa ho hodisa lesea ho tloha bonyenyaneng, dijo tse jewang ke batho ba baholo le bana, meetlo e latelwa ho ya ka merabe ho fapana, mekgwa le ditsela tsa ho apara, boitshwaro, jwalojwalo. Setso se ka hlalosa hape e le mokgwa wa ho pepesa bonono ka ho susumetsa le ho itlhalosa. Setso se ka fetoha ho ya ka nako, sebaka le maemo a phedisano.

8.1.1 Kamano ke efe pakeng tsa puo le setso

- Puo e sebediswa ke setjhaba se dulang mmoho, e na le tshusumetso e kgolo setsong sa setjhaba seo. Setso sa setjhaba se hlahiswa ke mekgwa le ditumelo tseo ba dumelang ho tsona, tse ananelwang le ho amohelwa ke ba bang.
- Puo ka nngwe ke karolo ya setso mme e hlahella e le seipone ditlhokong tsa setso.
- Puo le setso di amana ka mokgwa le ditsela tse sa kgodiseheng/ utlwisiseheng le ho ananeleha ntle ho kutlwisiso ya tsona ka bobedi
- Merabe e fapafapaneng e hlahisa maikutlo a fapaneng ka mokgwa o itseng wa ho sebedisa dipuo tsa bona.
- Ditshwantsho tsa setso di hlalosa haholwanyane ka tshebediso ya puo mohlala: (maele le dikapolelo), ho fetisa le ho tataisa menahano le diketso, tsela ya ho ba lefatsheng, jwalo ka “Kwekwe ya morao e tloha le sepolo”.....ho hlakisa dithuto ka botho le boitshwaro.

8.1.2 Dikahare le maemo a ho ithuta kamano pakeng tsa puo le setso.

Ha ho ithutwa kamano pakeng tsa puo le setso, ho lokelwa ho latela dintlha tsena tse latelang: mantswe/maele/ meetlo/boikokobetso/setso/ ditumediso/ diketsahalo/ditlwaelo/dilotho, jj. Dintlha tse boletsweng ka hodimo di na le tshusumetso ya ho hlahisa le hona ho ntsha maikutlo merabeng e fapafapaneng.

Ho ruta le ho lekanyetsa

Mosebetsi wa boitokisetso

MOSEBETSI WA 14

- i. Sebetsang ka bobedi kapa ka sehlotshwana, nahanang ka lentse lena '**seshebo/dijeello**'
Ke setshwantsho sefe se tlang ka kelellong ya hao?
Bolela mefuta ya dijo e hlalotswang e le '**seshebo/dijeello**'
- ii. Ke setjhabeng sefe/botjhabeng bofe moo lentse/leleo lena '**seshebo/dijeello** le sebediswang teng?

Mohlala: Puong ya Isizulu kapa puong ya Sepedi? Isizulu

Ha ho le jwalo, ke hobaneng o nahana hore le teng puong tsee, mme ha ho se jwalo, ke hobaneng le leng siyo?

- iii. Ke sefe seo re lokelang ho se ela hloko nakong eo re fetolelang ho itseng puong/lelemeng le leng?
- iv. Ha o nka maele a Sesotho, o leka ho a fetolela puong tse ding, o fumana a lahlehelwa ke moelelo le ditlhaloso tsa ona hobane a hlalosa le ho hlakisa ditumelo tse itseng tsa botjhaba bo itseng ba batho.
- v. Nahana ka mantswe ana a latelang puong ya heno ya Sesotho, ana o nahana hore phetolelo ya mantswe aa dipuong tse ding a ka hlalosa ntho e le nngwe?

Na tlhaloso eo e ka fapana le ya botjhaba bo bong?

Mohlala: Sepedi le Isizulu > hlabisa/hlaba

“... ho hlabisa mahadi ke mokete kamora hore monyadi a qete tefello tsa ho nyala, eleng (Bohadi)”

Ka Sepedi > e ntse e le ho hlabisa 'Bakgwenyana

Ka Isizulu > ukuhlabela abakhwenyana

- vi. Lekola dikarabo tse ngotsweng ke baithutimmoho le wena, na ebe di tshwana le tsa hao? Ke hobaneng ha ho le jwalo kapa ho se jwalo? Fana ka lebaka.
- vii. Ke hobaneng ha o kenyelletitse mantswe ohle letotong la hao? Sheba seo baithutimmoho le wena ba se ngotseng.

8.1.3 Mehlala e meng ya botjhaba le dikarolo tsa dipuo tse bontshang kamano pakeng tsa puo le setso

Botjhaba le Tlotlontswe

Ditsebi tsa dipuo di dumela hore tsela setso se shejwang ka yona e hlakiswa ke puo ya beng ba yona.

Mohlala: mabitso a latelang a na le mahlaloso nngwe dipuong tse ding

INTOMBI KGAREBE LEKGAREBE
LEKGOTLA BOSBERAAD KGORO
MOROHO MOROGO UMBITI
DUMELA NDA A SAWUBONA

Setso le Koma

- Koma ke dintho tseo batho ba sa buwang ka tsona ho mang kapa mang hoo e bileng di nang le melao le melawana eo ho lokelwang ho e ela hloko.
- Ditaba le mantswe a komeng a ka sebediswa bakeng sa ditumelo tse sa kgolweheng

Mohlala: Ho se bue ditaba tsa mophatong/thabeng/komeng

Ditumelo tse fapaneng tsa bodumedi

- Ka nako tse ding batho ba ye ba tlole melao ya komeng ka mabaka a latelang:
 - Ho hohela/kgohedi
 - Ho nyedisa/nyediso
 - Ho tsosa tјantјello le ho ba mabifi
 - Ho soma/phoqa
 - Ho hlalosa bolokolohi

Setso le tshebediso ya pebofatso

- Pebofatso ke tsela eo batho ba e buang ka mokgwa o bobebe, o sa hlohlontsheng ditsebe
- Pebofatso e re thusa ho bua ka puo kapa ka dintho tse sa kgahliseng, ka mokgwa o bobebe, o bileng o sa hlohlontsheng ditsebe.

Mohlala: lefu, boshodu, tlhokeho ya mosebetsi, bofuma, ho se itekanele mmeleng.

Araba dipotso tsena ka Puo ya Sesotho

- Hobaneng ho sebediswa pebofatso?
- Nehelana ka mehlala ya pebofatso nakong eo ho tsebiswang ka lefu/ho shwa ha motho.

Mohlala:

Ho hlokahala, ho robala, ho phomola, ho ya ha maotwana finyela, ho raha lebota, ho ya ha mokoti ha o tlale, seolla bohle, ho ya boyabatho.

- Ebang o ne o le wa leloko la habo mofu, na o ne o tla sebedisa pebofatso? Hobaneng?
- Puong ya Sesotho, ke mefuta efe ya pebofatso le dibopeho tsa puo tse sebediswang ho bontsha le ho hlalosa setso? Nehelana ka mehlala. (lekola kgetho ya mantswe.)

Setso le tlhaloso ya moelelo

Moelelo wa ditlhaloso tsa mantswe a mang, di fapana ho ya ka setso/botjhaba - **Mohlala:**

- Ka puo ya Seswati: Ha motho a re o ntja, o bolela hore o motho wa bohlokwa,
- Ka puo ya IsiXhosa: Ha motho a re o ntja, o bolela hore o motho ya itshwereng hampe, o tswile tseleng, (ena ke puo e sa amoheleheng.)

Ditumediso tsa merabe e fapafapaneng

- Ka puo ya Sesotho: Dumelang, O kae? Ke teng.
- Ka puo ya Xitsonga: Avuxeni, Kunjhani? Ndzikona.
- Ka puo ya siSwati: Sawubona, Unjani? Ngikhona.
- Ka puo ya IsiZulu: Sawubona, Unjani? Ngikhona.

- Ka puo ya Setswana: Dumela, O tsogile jang? Ke tsogile sentle.
- Ka puo ya Sepedi: Thobela, O kae? Ke gona
- Ka puo ya Senyese mane: Good morning/afternoon. How are you? I am fine thanks
- Ka puo ya SeAfrikaans: Goie moré, hoe gaan dit met u? Goed, dankie
- Ka puo ya isiXhosa: Molo, Unjani? Ndiphilile
- Ka puo ya TshiVenda: Ndaa/Aa, Vho vuma hani? Ne ndo takala vhukana
- Ka puo ya isiNdebele: Lotjhani/Sanibonani, Unjani? Ngikhona

Setso le Boikokobetso dipuisanong

Lentswe lena boikokobetso le bohlokwa haholo dipuisanong, haholoholo dipuisanong tsa merabe ho fapana. Nakong tsa dipuisano, ho bohlokwa ho ela hloko botjhaba le setso hobane boikokobetso bo sebediswa ka mekgwa e fapaneng.

9. KGAOLO YA 9

DITEMA TSE BOHUWANG

Ditema tse bohawang di sebedisa mawa a mefutafuta (khamera le tsela ya ho nka ditshwantsho, ditshwantsho tse sa sisinyeheng le metako) ho kenyelletswa le mekgwa ya ho bua (mantswe, puisano le matshwao a puo) e le ho fetisetsa molaetsa ho mmadi kapa babohi.

Tema e bohawang e tlameha hore e balwe le ho hlahlobisiswa makgetlokgetlo pele mmadi a ka nka qeto ka seo ho buuwang ka sona. Nahana ka sepheo tema le hore mawa a yona a fetisa jwang molaetsa ho bamamedi.

Ditema tse bohawang di kenyelletsa dibetsa tse kang phetapheto, mmala, fonte, metako, boemo ba khamera, setshwantsho se ipabotseng/se hlahellang ka mahetla.

Mantswe kapa puo a kenyelletsa tse latelang: phetapheto, puisano, modumo, mantswe a pina, dipolelwana, dipotso tse sa hlokeng karabo le puo kगतellong.

Baithuti ba tlameha ho sekaseka ditema tse bohawang mme ba ikamahantse le tse latelang.

- **Tshusumetso:** Baithuti ba tlameha ho tseba mekgwa oo puo e fehang maikutlo, e susumetsang, e leeme le e hlohlelletsang di amang ka moelelo kateng.
- Baithuti ba tlameha ho utlwisisa kamoo puo le ditshwantsho di bontshang le ho bopa botho le kamohelano kateng: mekgwa oo puo le ditshwantsho di ka bontshang bong, kgethollo, boholo kapa bonyenyane ka dilemo, kapa puo e ka kgetholletsang ho tadima dintho ka lehlakoreng le le leng, haholo ha re sebetsana le dipapatso.
- Baithuti ba tlameha ho utlwisisa kgahlamelo ya mefuta ya mongolo le boholo kapa bonyenyane ba ona, dihlooho le dihlohwana.
- Baithuti ba tlameha ho ba le bokgoni ba ho sekaseka, ho akanya, ho ipopela tjehebotjha, le ho sebetsana le dikhathunu tsa makasine le tsa masedinyana.

Mehlala ya ditema tse ka sebediswang ho rutwa ditema tse bohawang: Dipapatso, dikhathunu, ditshwantsho le diwebosite.

Baithuti ba tlameha ho manolla, ho sekaseka le ho hlahloba tse latelang:

- Tjhebahalo, tjhadimeho, ponahalo kapa sebopeho sa tema
- Mekgwa oo mongodi a hapang maikutlo a mmadi kateng
- Mosebetsi wa tshisinyeho ya tema
- Molemo wa tshebediso ya mmala
- Tshebediso ya puo ya tshusumetso e jwalo ka puo e amang maikutlo, leeme le puo e hlohlelletsang.
- Puo le ditshwantsho di supa setso le kamohelano (bong, kgethollo ya merabe, kgolo le ho sheba dintho ka lehlakore le le leng.
- Tshebediso ya mefuta ya mongolo le ho se lekane ha mengolo, mongolo o monyenyanane le o moholo.
- Tshebediso ya dihlooho le dihloohwana.

Matshwao a kgahlang ka ho fetisisa ho tse bohawang

Ela hloko ntho e kgahlang mahlo a hao hang ha o bona setshwantsho kgetlo la pele. Sena e ka nna ya eba mebala e tswakaneng, baphetwa, tjehabalo ya bona le puo ya mmele, tikoloho, tshebediso ya kganya le lefifi, ho hlahella ha dinto tse sa dumellaneng, tshebediso ya khamera, tshebediso ya disimbole/matshwao le tse ding tse ngata.

- Tema e na le kgahlamelo e jwang ho mmohi.
- Ela hloko tjadimo e tliswang ke setshwantsho, mme o shebe mosebetsi wa sena ka botebo.
- Sheba mmala, mongolo le sebopeho:
 - Mmala e kganyang ka ho fetisisa, tshebediso ya mengolo e fapaneng tseno di ka kgahla batjha di ba thabise.
 - Mmala e sa kganyeng, mongolo le sebopeho se ikgethileng di fihla hantle maphelong a batho ba baholo.
 - Mmala o bolou (botala ba lehodimo), kgubedu, mmala wa kgauta, mongolo o sothilweng le sebopeho se hohelang tseno di ka kgahla batho ba ratang boemo bo hodimo le bophelo bo majabajaba.

Ela hloko matshwao a tse bohawang le kamoo a nang le kgahlamelo moeelong wa tema le kamoo mmadi a ka sebetsanang le ho e ananela kateng.

- Jwalo ka ditema tse ngolwang, ditema tse bohawang di ngotswe ka boqhetseke e le ho bopa moelelo, le ho ama kapa ho susumetsa mmadi.

Tshekatsheko ya tema tse bohawang

Ha re sekaseka tema tse bohawang ho molemo ho ela hloko dipotso tse latelang:

- Mofuta oo wa tema e bohawang ke ofe?
- Setshwantsho see se emetse eng? Tema ee e ka ha eng?
- Maikemisetso ka tshebediso ya tema ee ke afe?
- Tema ee e reretswe bomang? O tseba seo jwang?
- Tema e e bopilwe jwang?
- Ke afe matshwao a ipabolang temeng?
- Nyalano pakeng tsa mmohi le tema e ke efe?
- Tema ee e na le kgahlamelo efe ho mmohi?
- Tema ee e fihleletse maikemisetso a mongodi jwang? E ka ba tema ee e atlehile ho fetisa molaetsa?

Khathunu

	Dipotso	Matshwao
1.	Boha foreio ya 1. (a) Ke eng e bontshang hore mme o halefile. (b) Puo ya mmele foreimong ena e totobatsa maikutlo afe a dibui?	(1) (1)
2.	Kgetha karabo e nepahetseng ho qetela polelo e latelang. Ngola nomoro ya potso le karabo feela Sehalo sa lentswe la mme se _____ . A. tletse ntwā B. tletse thabo C. a phoqa D. maketse	(1)
3.	Hobaneng moshanyana le mmae ba thotse foreimong ya 3?	(2)
4.	Boha foreimo ya bobedi 2 (a) Ke sefe se nnetefatsang hore ke moshanyana ya buang foreimong ee? (b) Ke sefe se bontshang hore moshanyana o maketse? (c) E ka ba lefe lebaka le etsang hore mmae a se kgone ho fana ka lebaka?	(1) (1) (1)
5.	Na o bona e le toka hore mmae a lwantshe mora ntle le ho bolela se mo jang? Hlahisa maikutlo a hao.	(2) [10]

Shebisisa difahleho tsa batho khathunung, bolela hore motho ka mong kapa sehlopha sa batho se ikutiwa jwang. Etsa hona ka ho sheba se buuwang ke difahleho le tshebediso ya diitho tsa mmele.

Majimbo

MOSEBETSI WA 17

Boela o hlahlobisise setshwantsho se latelang mme o hlalose seo o se bonang difahlehong le mmeleng. Fana ka seo mohlomong e ka bang mabaka a malebana le ponahalo ya batho bana, o ntse o sa le bale ho tshehetsa diqeto tsa hao ka mabaka.

1. Lentswe lena 'Majita' le re fa mohopolo ofe ka dikamano tsa batho ba khathunung?
2. Foreimong ya 1 le 3 ho phahamisa matsoho ho supa eng?
3. Ha o sheba difahleho tsa dibapadi foreimong ya 4, o ka hlalosa jwang maikutlo a ba tonneng mahlo?
4. Mela e hlahellang dihloohong tsa bashemane ba babedi ba foreimo ya 3 e supa eng?

PUO KA TSHEBEDISO YA DITHO TSA MMELE

MOSEBETSI WA BOIKWETLISO

O sebedisa tekesi kapa makoloi a mang feela ha o ya sekolong

- Ke tshisinyo ya mmele efe eo o e sebedisang ha o kopa ho emisetswa koloi?
- Ekaba setso sa hao se o kgothalletsa ho sheba batho ba baholo mahlong ha o bua le bona? Ha se sa o dumelle, ekaba ketso ee e ka etsa hore batho ba nahane hore ha o na thahasello moqoqong oo/kapa mohlomong o senokwane/o tletse lenyatso kapa yona tello?
- Bala mefutafuta ya dikhathunu o qolle puo eo eleng ka mokgwa wa tshebediso ya mmele le molemo wa yona dipuisanong.

Puo ka mokgwa wa ho sebedisa ditho tsa mmele ke ntho e thata e bileng e ntse e le molemo haholo bokgoning ba ho bua. Sena se etsahala le ha ba se sebedisang ba etsa jwalo ba sa hlokomele. Mokgwa ona wa ho bua o hodisa tsela le ntshetsopele ya mokgwa wa ho bua le batho ba bang. Tsebo le tshebediso ya matshwao ana a ho bua di thusa batho ho ntsha ditshita le mabinabine a pelo le mathata a bona ntle le tshitiso ya letho. Mofuta ona wa puo ka mokgwa wa ho sebedisa ditho tsa mmele o bonahala ka tshebediso ya sefahleho, sehlo le bophahamo ba lentswe kapa tshebediso ya modumo o kang molodi, ho thetha sehohlola, ho opa diatla. Tsena tsohle di fana ka lesedi le tsebo e itseng kapa ho fana ka moelelo ntle le ho bua ka molomo.

Melaetsa ka tshebediso ya ditho tsa mmele e thusa batho ho:

- Tiisa le ho matlafatsa se buuwang ka ho se fa mantswe ka nepahalo. Mohlala: Motho a ka sisinya hlooho e le ho bontsha ho se dumellane, ho se ananele. Ka nqa e nngwe motho a ka qhala matsoho e le ho bolela hore ntho ha di a tsamaya hantle kapa ho bontsha hore ha a tsebe letho. Ho nyolla mahetla le ho a theola, ho motho e moholo ho bolela ho se tsebe ho itseng puisanong - ha ngwaneng teng ho bolela ho hana ho itseng mme hona ho tsamaya le ho swenya sefahleho.
- Ho bontsha kamoo motho a ikutlwang kateng.
- Bontsha kamano pakeng tsa batho: Mohlala: Ho tsipelana mahlo ke batho ba babedi ho bontsha lerato pakeng tsa bona kapa ho hlokomedisana ho hong.
- Ho fa motho karabo kapa tlaleho.
- E thusa tsamaisong le phallong ya dipuisano, Mohlala: O ka bontsha ka matsoho hore se itseng se phethetswe; motho ya itseng o batla ho bua kapa ho etsa tlhahiso.
- Puo ka mokgwa wa ho se sebedise mantswe e bopilwe ka mefutafuta, e leng matsoho le motsamao wa mahlo, mokgwa wa ho ema kapa tjhebahalo, tshebediso ya ditho tsa mmele nakong eo ho ntseng ho buuwa ka yona.

Mefuta ya puisano moo lentswe le sa sebetseng e bitswa puo ka tshebediso ya ditho tsa mmele. Mme tsena di kenyelletsa tse latelang:

- Puo ka mokgwa wa ho tsamaisa ditho tsa mmele
- Ponahalo ka mokgwa wa ho ema
- Tshebediso ya mahlo

- Kopakopanyo ya mekgwa ya ho bua o sebedisa bongata ba ditho tsa mmele le lentswe ka nako e le nngwe.
- Bohole le bohaufi pakeng tsa ba buang.
- Puo ka tshebediso ya sefahleho.

Puo ya tshebediso ya mmele kapa puo ya motsamao wa mmele

Puo ya motsamao wa mmele e kenyetse tshebediso ya ditho tsa mmele, boemo ba sebui, hlooho, motsamao wa matsoho kapa motsamao wa mmele ka phethahalo. Motsamao wa mmele o sebedisetswa ho toboketsa se buuwang ke motho le ho fana ka tsebo mabapi le maikutlo le tsela eo motho a nkang dintho ka yona. Ka dinako tse ding motsamao wa mmele ha o ke o dumellane le se buuwang. Ke ka hoo bamamedi ba nang le phihlollo ba ka hlokomelang bofokodi boo ebe ba se ba fana ka lesedi ka maikutlo a sebui.

Letshwao: Re na le tshebediso ya ditho tsa mmele e sebetsang mosebetsi o tshwanang le wa lentswe, mofuta ona o bitswa (Matshwao), matshwao a kang “OK’/ho lokile “Etlo kwano” kapa tshebediso ya letsoho ha motho a emisa koloi a kopa ho palama. Le ha mofuta ona wa puo o ka sebediswa naheng ka bophara e meng mehlala ho ka hlokahala hore e hlahoswe ho ya ka setso sa batho bao.

Tshupiso: Tshebediso ya ditho tsa mmele e felehetsang mantswe ho fetisa molaetsa e bitswa (ditshupiso). Mohlala: ho potapotisa letsoho e le ho bontsha “phetapheto” le ho sisinyetsa hlooho ngeng e itseng ha motho a leka ho supa ka mose kapa o lemosa motho ka kotsi.

Tjhadimo: Tshebediso ya sefahleho e bontshang kamoo re ikutlwang kateng e ntse e ka nna ya latolana le se buuwang. Tsena di fana ka lesedi la seo motho a ikutlwang a le sona. Mofuta ona o bitswa (tjhadimo). Mohlala: Motho a ka bontsha ka sefahleho hore o tshohile, o maketse, o tsielehile, o hloname, o saretswe, o sithabetse maikutlo, kapa o sulafalletswe, jj.

Tumelo/kganyetsano: Tshebediso ya ditho tsa mmele e thusang ho fana ka tlaleho kapa tumellano mmoho le kganyetsano ha motho a ntse a bua di bitswa (tumelo/kganyetsano) Mohlala: ho sisinya hlooho/oma ka hlooho, ho ntsha mantswe a kang “Jo nna!”, “Jowe!”, “Tjhe bo!” “Shu”, le tse ding. Sena se etsahala haholo ha motho a tswile lekoteng puong ya hae: mohlala o motle ke wa lefung ha dibui di etsa puo, hang feela ha sebui se tswa lekoteng o tla utlwa mokgopi o dumaela kapa o bina sefela.

Boitlwaetso/Tlwaelo: Mona re fumana mokgwa wa puo o shebaneng le tshebediso ya ditho tsa mmele: mohlala ho ingwaya hlooho e le pontsho ya hore motho o timeletswe ke ho hong, kapa ho beha letsoho tlasa seledu ho bontsha ho nahana ka thata, ho tshwara molomo o bontsha ho swaba. Ho ntsha mahlo dinameng ho ka bontsha ho tshoha kapa ho makala.

Mokgwa: Re na le mofuta o mong eleng tsela ya ho ema. Mofuta ona o bontsha maikutlo a batho, mekgwa le maikemisetso. Tse ding tsa tsena ke tse latelang: Re na le mofuta o **phuthulohileng** le o bontshang **tsitsipano**: hona ho bontsha bolokolohi ba motho kapa ho se lokolohe sebakeng seo motho a iphumanang a le ho sona ka nako eo. Motho ha a sa phuthuloha o atisa hore ha a dutse a phuthe matsoho, a boele a fapanye maoto kapa a shebise maoto a hae lehlakoreng lesele le la motho eo a buang le yena.

Moo motho a **phuthulohileng** o ka fumana a dutse a shebane mahlong le eo a buang le yena a bile a qhadile matsoho setulong ho bontsha bolokolohi le kgotsofalo. Tjhebahalo e **phuthulohileng** e ka bonahala mothong ya nang le tjantjello le maikemisetso a ho mamela. Ka lehlakoreng le leng **tsitsipano** yona e bontsha ho se ikutlwe hamonate kapa ho se be le thahasello.

- **E phuthulohileng** e iponahatsa ka ho lokolla mmele o sa tshabise letho, mofuta ona o bontsha setswalle, bolokolohi le maikemisetso.

- **Ya tsitsipano** yona e bontsha ho ipata, ka hore motho a dulelle qophelleng a phuthile matsoho le ho fapakanya maoto.

Mofuta ona **seipone** o bonahala hantle ha re tla re shebane le baratani le mokgwa oo ba amanang ka wonna. Ka dinako tse ngata o tla bona eka ba a tshwana. Batho bana ba dula eka ba etsa ntho e le nngwe ka dinako tsohle, ha e mong a fetola sefahleho e mong le yena o bontsha ka sefahleho hore ho teng ho sa tsamayeng hantle. Seipone se bontsha kananelo le kamohelano bathong ba babedi.

PUO KA TSHEBEDISO YA SEFAHLEHO

Mehlala e mmalwanyana ya ho bua ka ho sebedisa sefahleho ke e latelang: thabo, maikutlo a sithabetseng, kgalefo, ho makala, ho nyonya/nyekelwa, tshabo, pherekano, tlhoko le kgotsofalo.

Ha re sebetsana le puo ka mokgwa wa ditho tsa mmele re tlameha ho lekola mokgwa oo mahlo a sebetsang ka wona.

- **Moo mahlo a shebileng teng**

Ha motho a o shebile mahlong ha le ntse le bua o bontsha hore o na le thahasello ya ho mamela. Empa ho tonela motho mahlo nako e telele ho a tshosa. Kahlakoreng le leng, ho kgaotsa ho sheba motho le ho sheba kwana le kwana kgafetsa ho bontsha hore motho o phatsamiswa ke ho hong, ha a lokoloha kapa o leka ho pata ho itseng kamoo a ikutlwang kateng.

- **Ho panya**

Ho panya ke ketso ya tlholeho, ho ntse ho hlokahala hore re shebe hore motho o panya ka mokgwa o jwang; o panya kgafetsa kapa kamora nako ekae. Batho hangata ba panya kgafetsa e le ho bontsha kगतello ya maikutlo kapa ho se ikutlwe hamonate/ ho hloka botsitso moyeng. Basotho hangata ba fumana ditaba tse patilweng ka ho bala sefahleho sa motho ba ntse ba tsepamisa mahlo a bona mothong ho ka fumana se itseng. Ho na le puo ya Sesotho e sebediswang kgafetsa e kang: 'Le molato le a ikahlola, A fiela ka dintshi, O ne a se mahlong, O ne a tabanya mahlo.' Tsena kaofela di tsamaya le mokgwa oo motho a sebedisang mahlo kateng. Ha Basotho ba bapala morabaraba o tla fumana ba panya butle. Hape ha bashemane ba Basotho ba lalletse ditadi ha ba kgwasa. Ho panya ho ka nna ha bapiswa le mefuta e itseng ya dipapadi: mohlala: Ho pheha kgobe.

- **Boholo/bonyenyane ba ngwana**

E nngwe ya mefuta e kgahlang le ho bonahala ke tshebediso ya boholo kapa bonyenyane ba ngwana le mokgwa oo a atisang ho shejwa ka wona, ho bontsha kamohelo kapa lerato. Mahlo a ka ba ka mokgwa o tshwanang le ao a bonahalang bathong ba keneng phaposing ya bona ya ho robala, mahlo a bona a ba ka mokgwa wa kamano ya bona. Ho tshwana feela le leihlo la motho ya kgahlilweng ke e mong, mothating ona mahlo a bua ditaba tse ka bonwang le ke tsipasehole hore enwa motho o kgahlilwe ke ho hong.

Tshebediso ya molomo le tshisinyeho ya ona

Molomo le tshisinyeho ya ona ho thusa ho senola ho hong ka motho le hore re bone le boemo boo motho a leng ho bona ka nako eo: Mohlala: ha motho a itoma pounama e ka tlase molomong ho ka bontsha hore motho o ngongorehile, o tshohile le ho se sireletsehe. Ha motho a kwala molomo mohlomong ka letsoho ha a kgohlela kapa a edimola e ka ba sesupo sa ho imamela. Ho bonya ke mokgwa o mong wa ho fetisa molaetsa, le ha ho le jwalo lebonyo le ka hlalosa le ho bontsha ntho tse ngatanyana. Lebonyo e ka ba la nnete; hape lebonyo le ka bontsha thabo ya bohata, phoqo, ho se be le tshepo mothong. Ha ho hlahlojwa puo ka mokgwa wa tshebediso ya mmele re tlameha ho ela hloko tse latelang: molomo le motsamao wa dipounama.

- **Ho bopa dipounama**

Hona ho bontsha ho se natefelwe, ho se dumellane le ho se tshepe.

- **Ho loma dipounama**

Batho ba atisa ho itoma dipounama e le ho bontsha ngongoreho, tsitsipano le kगतello ya maikutlo.

- **Ho kwala molomo ka letsoho**

Ha batho ba batla ho pata maikutlo a bona ka taba e itseng ba kwala melomo ya bona e le ho pata lebonyo kapa setsheho.

- **Ho shebisa molomo hodimo kapa tlase**

Ho fetoha ha molomo ho ka bontsha kamoo motho a ikutiwang kateng. Ha molomo o nyolotswe qeto ke ya hore motho o thabile kapa o na le bonnete ba ho itseng. Ka lehlakoreng le leng ha molomo o shebile tlase qeto ke ya hore motho o na le maikutlo a sithabetseng ho se amohele puo e itseng.

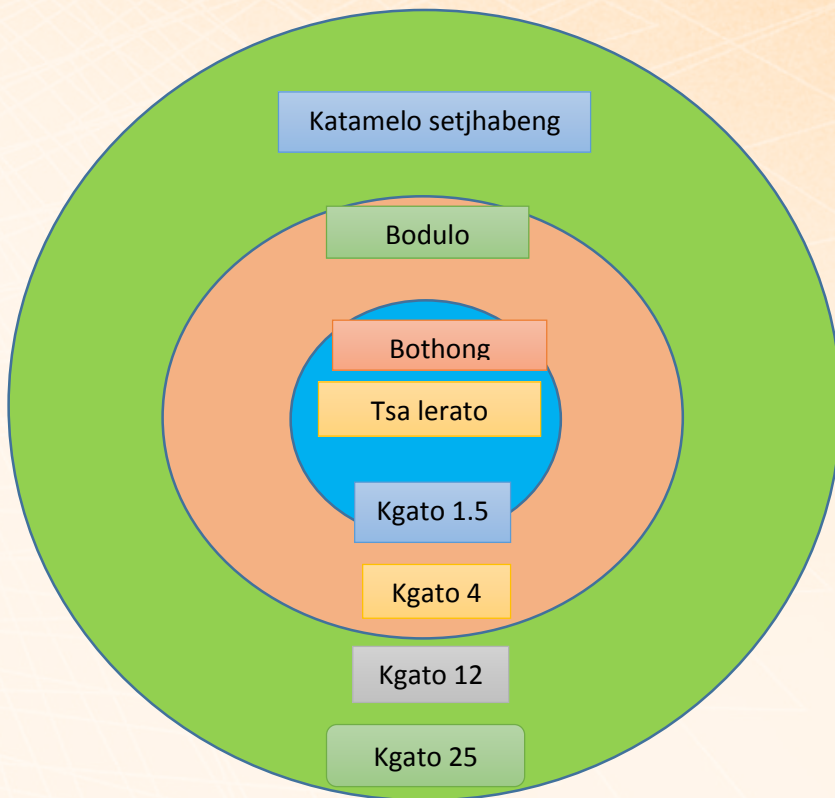
Tshebediso ya mahlo

- Mahlo a molemo haholo tshebedisong ya puo ya ditho tsa mmele. Mahlo a sebetsa ntho tse tharo. Mahlo a ka thusa ho amohela le ho fana ka molaetsa: Ha motho a o shebile ha o bua re nka qeto ya hore o mametse. Ha motho a sa o sheba ha o bua re tseba feela hore ha a na thahasello.
- Puo ka mokgwa wa tshebediso ya mahlo e ka thusa ho hlokomedisa motho ha nako ya hae ya ho bua e fihla. Tshebediso ya puo ka mokgwa wa ho sebedisa mahlo e tlameha ho sebediswa le ha motho a mametse e seng a bua. Ha motho a se a qetile ho bua o bontsha ka mahlo hore jwale nako ya ho botsa dipotso kapa ho neha sebui se seng sebaka e fihlile. Ha sebui se sa batle ho sitiswa se tlohela ho sheba batho.
- Puo ka mokgwa wa mahlo e ka nna ya sebetsa ho bontsha kamano pakeng tsa batho ba babedi. Ha o sa rate motho ya itseng o qoba ho mo sheba ka ho se lebisi mahlo a hao ho yena. Ka nqa e nngwe ha motho o mo sheba ka ihlo la kamohelo ho bontsha thahasello le kgahleho mothong eo.

Puo ka kotloloho

- Puo ka kotloloho e kenyelletsa mefuta yohle ya mantswa empa e se karolo ya mokgwa wa puo o kenyeletswang le sehlo sa bophahamo ba lentswe, lebelo le ho utlwahatsa molaetsa, ho kgefutsa, qeaqea pakeng tsa mantswa.
- Matshwao ana a ka bontsha maikutlo a motho ka se builweng.

Bohaufi le sebaka dipakeng

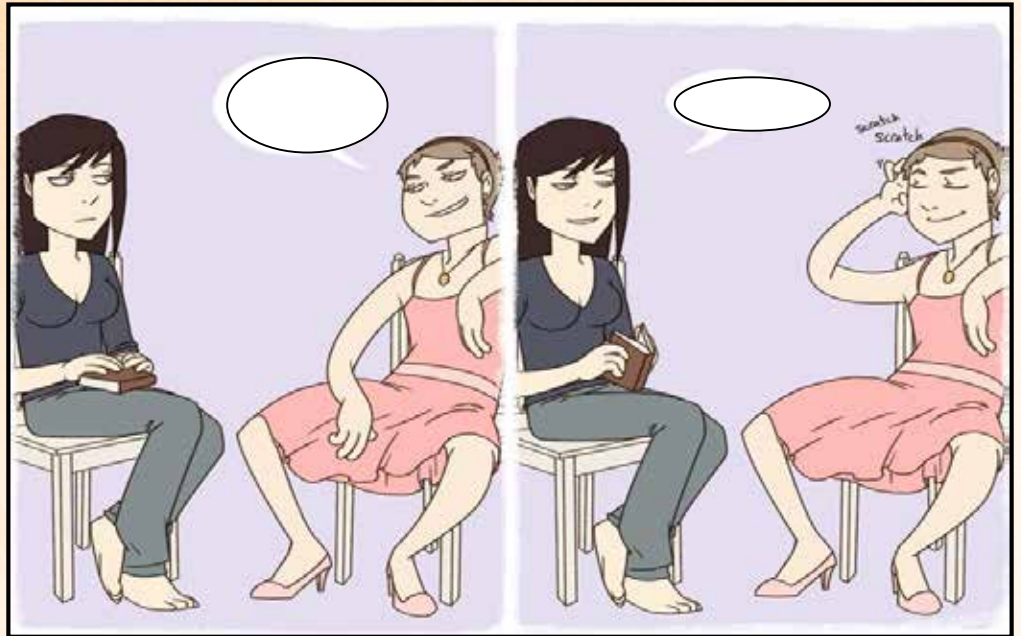
Setso se seng le se seng se na le mekgwa ya dikgato tse laolang bohole le bohaufi pakeng tsa batho ba babedi mefuteng e fapaneng ya dikamano. Batho ba ithuta kgato tsena bodulong kapa moo ba holetseng teng. Ho molemo mehleng ena ya kopakopano ya setso le merabe e fapaneng ho utlwisisa le ho tseba ka nepahalo ditsela tsa ho sebedisa puo ka ditho tsa mmele. Ha motho a ka fosa kgato batho ba ikutlwa ba sa phuthuloha kapa ba tlameha ho itshireletsa. Ketso ya mofuta ona e ka etsa hore batho ba e hlalose ka mekgwa e fapaneng. Dikgato di nne tse bapiswang le mofuta e mene ya tswalano, lerato, botho, bodulong le setjhabeng.

Sekgeo/kgato ya katamelano: Bohole ba motho ke bona bo amohelehileng ha batho ba qoqa. Bohojana bona bo etsa hore motho a bone mahlo le ho fetofetoha ha tshisinyeho ya ditho tsa mmele, mohlala sefahleho le tshisinyeho ya mmele ka kakaretso. Tumedisano ka ho tshwara motho ka letsoho ke mohlala o motle mofuteng ona.

Sekgeo sa katamelano mokgoping: Ke bohole bo lekaneng tshebetsong ya sehlopha sa batho se sebeletsang ntlong e le nngwe kapa kopanong tsa setjhaba. Ho etsa mosebetsi le dutse fatshe ho molemo: Puisano e ba e boemong bo hodimo ha batho ba bua ba le tafoleng. Hape, ha e mong wa batho a dutse bakeng se phahameng ho feta sa ba bang a ka bonahala e le yena ya letsang katara ba bang bona ba etsa feela se buuwang ke yena. Katamelanong ya mokgopi, puo e tlameha ho phahamela hodimo le tshebediso ya mahlo e be e babatsehang ho ka thusa ho fetisa molaetsa, ha ho sa etsahale jwalo bomamedi bo tla nyehla le taolo ya puo le bamamedi e tla fela.

Sekgeo sa katamelano setjhabeng: Matitjhere le dibui ke mehlala e metle e kgonang ho bua moo setjaba se kopaneng teng haholo kgeong sena sa katamelano. Mona ke moo tshebediso ya puo ka ditho tsa mmele e tlamehang ho feteletswe ho etsa hore puisano e be e phethahetseng. Hangata tshebediso ya sefahleho e ba e fokolang ka lebaka la bohole ebe jwale tshebediso ya matsoho e kenella ka matla. Sekgahla sa tshebediso ya motsamano wa hlooho ke leano la dibui tse nang le boiphihlelo hore ba bonahale le mothong ya dutseng hare mokgoping kapa moraorao mane.

Ha motho a utlwisisa dikgeo/kgato/bohole kapa bohaufi/katamelanong ho thusa hore re tsebe ho etsa se nepahetseng ho qoba ho tshosa batho le ho etsa hore batho ba ikutlwe ba sa sireletseha. Batho ba qala ho utlwisisa hore ba bang batho ba ikutlwa jwang ka ba bang kapa seo ba bang ba se etsang. Sena se etsa hore motho a itokise le ho etsa dintho ka tsela e iphotlileng kapa esele e tla etsa hore a ikutlwe a phuthulohile a tshwarehile hantle.

[Source: http://thesocietypages.org/socimages/files/2013/09/Screenshot_18.png]

Setsebi ebile e le mongodi, Sandra Lee Bartky, se utlollotse hore motho e motshehadi o na le tsela eo a bontshang ka mmele hore ha a na bolokolohi le matla.

- Motho ya motshehadi o bonwa ka hore a phuthe mmele wa hae a o etse o be monyenyanane. Ha a dutse setulong o kwala sebaka se senyenyanane e le ho qoba ho iqhala e le letshwao la tlhompho.
- Ngwanana o tsamaya le ho dula ka mokgwa o ipopileng o ikgethileng.
- Hape ngwanana ha a a tshwanela ho kwala setulo kaofela le ho kwala sebaka ka tseleng ha a tsamaya.

Bala tema e latelang e malebana le puo ka tshebediso ya ditho tsa mmele hlakoreng la batho ba batshehadi.

(a) Se sa lokelang motho e motshehadi

Ha jwalo feela, ho ntsha moya ka modumo, ho phahamisa lentswe nakong ya ngangisano/kgang, ho tshehela hodimo ha di amannngwe le banana. Motho e motshehadi ha a a tshwanela ho itshohlometsa le ho sunya mmele wa hae ka kang dinthong tsa bophelo. Ho tloha moo a ka mpa a etsetswa ho tlamang ke motho e mong ha feela ho kgonahala.

(b) Batho ba batona bona ha ba le maemong a hodimo ba dula ditulong /tafoleng ka bolokolohi. Nakong tsa diinthaviu ya botsang dipotso o etsa hoo ka bolokolohi ha ya botswang dipotso yena o tla fumana a dutse qophetse setulong.

PHETHELO

Temoho ya puo e hlokolosi e ka matlafatswa jwang ka phaposing?

E ka matlafatswa ka ho sebedisa puisano tsa nnete tse tla bontsha moelelo le ho fana ka menyetla ya ho sebedisa puo maemong a nnete ho baithuti (Littlewood, 2003).

E ka boela ya tiiswa le ho toboketswa ka hore ho thehwe mesebetsi e tobaneng le ntlafatso ya mokgwa wa ho bua ka tsela tse fapaneng le tse nepahetseng.

Temoho ya tshebediso ya puo e hlokolosi e ka boela ya ntlafatswa ka hore mesebetsi e shebane le kgodiso ya puisano ho ya ka kgato tsohle tsa bokgoni.

Boitekolo

Bapisa mefuta ena ya puo e hlokolosi le tlhaketso e nepahetseng.

Mawa a puo e hlokolosi	Ditlhaloso	Letshwao
Kgang	Ditlwaelo le mekgwa ya ho phela- boleng le kgonahalo ya boitshwaro: tsela eo motho a etsang dikahlolo ka tse molemo bophelong. Boitshwaro	A
Dikgopolotaba	Ho sheba dintho ka mokgwa o le mong- tsitlallela ho itseng o bile o na le leeme, maikutlo ao o nang le ona ka motho e mong, mosadi, matswantle, morabe hore ke o jwang/ofe.	B
mokgwa	Mokgwa oo ntlha e ka bang leeme-o fana ka maikutlo a itseng mabapi le mokgwa oo motho a tlamehang ho sebetsa le ho etsa dintho ka wona. Ditebello tsa mofuta o itseng ka motho e mong.	C
Leeme	Selenge ke tshebediso ya puo eseng molaong/puo e seng ya semmuso e atisang ho sebediswa ke sehlotshwana se itseng sa batho jwalo ka tjhatjha e sebedisang mantswe a kang ana: - <i>Eitha da, magriza, gaolo, canda, mpintje</i> . Phapano pakeng tsa puo eseng molaong le puo eseng ya semmuso, ke hore selenge (slang) ha se so amohelwe puong le dipuisanong ha ka lehlakoreng le leng puo e seng molaong yona e ntse e dumelleha meqoqong.	D
Puo e seng molaong empa e amohelohile	Kahlolo e sa amohelohang le ho se amohelohile ho qala ka ho nka qeto ka motho pele o ka tseba ha batsi ka yena/ sehlopha sa batho se itseng kapa pono/maikutlo a batho.	E
Puo e jereng Moelelo o patehileng	Maikutlo - ke polelo eo ho se nang bonnete ka yona empa feela e le kgolo ya motho eo re kekeng ra etsa qeto ka bonnete kapa ho se be le bonnete ba yona.	F
Maemo	Phetolo ya lentswe la mopheti ka mokgwa wa sehalo mokgweng oo a phetang ditaba tsa pale ka wona (jk. kgetho ya mantswe e ka ba ya mopheti boemong ba motho wa pele ya sebedisang "ke" eo e neng e le karolo ya ditaba tsa pale, le motho wa boraro moo mopheti a sebedisang mantswe a kang "ba, o, tshepo, bona. Maemo a sebakadi le nyalano kapa seabo sa hae ditabeng tsa pale kapa papadi. Mokgwa o itseng wa ho nahana le kahlolo ya maemo jk. mokgwa oo naha e ka unang molemo ho tsa moruo kateng. Ho nka qeto mabapi le ho dumella kapa le ho hanyetsa maikutlo a motho e mong.	G
Tlhahlobisiso	Puo e susumetsang - Puo e sebediswang ka bohlae e le ho fumana taolo le ho lahlehisa/thetsa batho o hore o fumane seo o se batlang. Maikemisetsa ka tshebediso ya puo e susumetsang ke hore motho a fumane ho una molemo ka mokgwa o sa lokang a ntse a sebedisa batho molemong wa hae; Mohlala: Papatso, boradipolotiki ba ntse ba sebedisa puo e jwalo ka tomatso, pheteletso le poeletsomodumo.	H
Puo e moelelo o totobetseng	Metswakotswako ya dipuo - metswakotswako ena ya puo e fumanwa ha ho etswa diphetoho tse itseng tsa tlotlontswe le dibopeho tsa puo.	I
Puo e kgethollang	Ho ipopela moelelo le ho ba le maikutlo a itseng, ho iphumanela moelelo wa se bolelwang ka ho hlahela makgalo ohle ao puo e ka lebisang ho wona.	J
Puo e fehang maikutlo.	Se ka hlalosewang ke tema kapa sebui empa se sa toba seo se lebisitseng ho sona kapa seo se se bolelang.	K
Moelelo o totobetseng	Seo eleng nnete feela, taba eo eleng nnete e sa hlokeneng le dipuputso. Jwalo ka sehlooho sa buka, mongodi, sebakadi.	L
Dintlha	Moelelo o totobetseng o hlakileng oo ho fanweng ka ona ka ho otloloha.	M

Moelelo o patehileng	Puo e hlahisang maikutlo a matla.	N
Dikakanyo	Tshebediso ya matla e fanang ka monyetla wa ho beha lenyatso kapa lehloyo tshebetsong. Diketso le ditlwaelo tsa batho ba ka sehloohong tse atisang ho beha ba senang matla ka mosing.	O
Ho fapafapana ha tshebediso ya puo	Moelelo wa lentswe o totobetseng kapa wa sethatho.	P
Puo e hlohleletsang	Tlhaloso kapa kahlolo ya ho hong e phethahetseng jwalo ka tsa dipolotiki.	Q
Lentswe le phetang le tshadimo.	Kamehla tema e hlahiswa le ho sebediswa maemong a itseng. Maemo a kenyeditse bohaufi le bophara, tsena di amana le tse kang: setso le dipolotiki, lereo lena le ka sebediswa hape ho bolela se tlang ka pele kapa kamorao ho lentswe kapa tema, mme se bohlokwa haholo moeelong wa lona/yona.	R
Maikutlo	Meelelo e fuperweng ke lentswe Jwalo ka "dila" o na le moelelo o ratehang wa ho etsa hore ntho e shebehe, ntle, kgahle mahlo e hohele empa neta o na le moelelo o mobe wa ntho e sa kgahlising mohlala ho neta motho ka ditaba ho bolelang ho mmua hamper.	S
Tshekamelo	Puo kapa mantswa a sebediswang dipuisanong tseo eseng tsa semmuso e seng a ngolwang kapa a sebediswang puong ya semmuso Puo e sebediswang feela ha ho ikoqelwa empa e sa sebedisetswe puo ya semmuso.	T
Selenge/puo eseng ya semmuso	Maikutlo a fanang ka hore ntho e ntle kapa e mpe e boemong bo jwang.	U
Puo e tadimang ditaba ka lehlakoreng le leng	Maikutlo a motho ka motho e mong kapa ntho.	V
Ditlwaelo	Ke ntho eo o nahanang hore ke nnete empa o se na bonnete ba yona. Kapa kgolo eo ho engweng ho yona empa e ntse e sa nepahala.	W
	E latela tshebetso e itseng ya ho bopa ntlha mme o boele o e nnetefatse ka mokgwa o lokodisitsweng wa ho nahana, mehlala le diphuputso e le ho tshetleha ntlhakemo ya hao.	X

MEMORANDAMO

Mareo	Ditlhaloso	Matshwao
Kgang	E latela tshebetso e itseng ya ho bopa ntlha mme o boele o e nnetefatse ka mokgwa o lokodisitsweng wa ho nahana, mehlala le diphuputso e le ho tshetleha ntlhakemo ya hao.	X
Kgopolotaba	Ke ntho eo o nahanang hore ke nnete empa o se na bonnete ba yona. Kapa kgollo eo a tsitlalletseng ho yona empa e ntse e sa nepahala.	W
Tsela/mokgwa wa kananelo	Maikutlo a motho ka motho e mong kapa ntho.	B
Leeme	Maikutlo ao o nang le ona a qeto ya hore ntho e ntle kapa e mpe e be sena se susumeletsa tsela eo o tlang ho sebetsana le taba ena ka yona.	V
Puo e seng molaong empa e amohelehile	Puo kapa mantswa a sebediswang dipuisanong tseo e seng tsa semmuso e seng a ngolwang kapa a sebediswang puo ya semmuso. Puo e sebediswang feela ha ho ikoqelwa empa e sa sebedisetswe puong ya semmuso.	T
Puo e jereng moelelo o patehileng	Moelelo e fuperweng ke lentswe Jwalo ka “dila” o na le moelelo o ratehang wa ho etsa hore ntho e shebehe, ntle, kgahle mahlo e hohele empa neta o na le moelelo o mobe wa ntho e sa kgahlising mohlala ho neta motho ka ditaba ho bolelang ho mmua hampe.	S
Maemo	Ka mehla tema e hlahiswa le ho sebediswa maemong a itseng. Maemo a kenyeleditsekataamelobohaufi le bophara tse na di hakanya tse kang: setso le dipolotiki, lereo lena le ka sebediswa hape ho bolela se tlang ka pele kapa ka morao ho lentswe kapa tema, mme se bohlokwa haholo moeelong wa lona/yona.	R
Tliahlobisiso	Tlhaloso kapa kahlolo ya ho hong e phethahetseng jwalo ka dikgollo tsa dipolotiki.	Q
Puo e moelelo o totobetseng	Moelelo wa lentswe o totobetseng kapa wa sethatho.	P
Puo e kgethollang	Tshebediso ya matla e fanang ka monyetla wa ho bea lenyatso kapa lehloyo tshebetsona. Diketso le ditlwaello tsa batho ba ka sehlohong tse atisang ho beha ba se nang matla ka mosing.	O
Puo e fehang maikutlo	Puo e hlahisang maikutlo a matla.	N
Moelelo o totobetseng o otlohileng	Moelelo o totobetseng o hlakileng oo ho fanweng ka ona ka ho otloloha.	M
Ntlha	Seo e leng nnete feela, taba eo e leng nnete e sa hlokenng le diphuputso	L
Moelelo o tswapetseng/ o ipatileng	Se ka hlahoswang ke tema kapa sebui empa se sa toba seo se lebisitseng ho sona kapa seo se se bolelang.	K
Dikakanyo	Ho ipopela moelelo le ho le ho ba le maikutlo itseng, ho iphumanela moelelo wa se bolelwang ka ho hlahela makgalo ohle ao puo e ka lebisang teng	J
Ho fapafapana ha tshebediso ya puo	Metswakotswako ya puo- metwakotswako ena ya puo e fumanwa ha ho etswa diphetoho tse itseng tsa tlotlontswa le dibopeho tsa puo	I

Puo e hlohleletsang	Puo e susumeletsang- Puo e sebediswang ka bohlae e le ho fumana taolo le ho lahlehisa/thetsa batho hotle o fumane seo o se batlang. Maikemisetso ka tshebediso ya puo e susumetsang ke hore motho a fumane ho una molemo ka mokgwa o sa lokang a ntse a sebedisa batho molemong wa hae; Mohlala: Papatso, boradipolotiki ba ntse ba sebedisa puo e jwalo ka tomatso, pheteletso le poeletso modumo	H
Lentswe le phetang le tihadimo	Phetelo lentswe la mopheti ka mokgwa wa sehalo mokgweng oo a phetang ditaba tsa pale kateng Mohlala: kgetho ya mantswe ekaba ya mopheti boemong ba motho wa pele ya sebedisang “ke” eo e neng e le karolo ya ditaba tsa pale, le motho wa boraro moo mopheti a sebedisang mantswe a kang “ba, o, tshepo, bona. Maemo a sebadadi le nyalano kapa sebo sa hae ditabeng tsa pale kapa papadi. Mokgwa o itseng wa ho nahana le kahlolo ya maemo e.g mokgwa oo naha e ka unang molemo ho tsa moruo kateng. Ho nka qeto mabapi le ho dumellana kapa le ho hanyetsa maikutlo a motho e mong.	G
Maikutlo	Maikutlo- ke polelo eo ho se nang bonnete ka yona empa feela e le kgollo ya motho eo re ke keng ra etsa qeto ka bonnete kapa ho se be le bonnete ba yona.	F
Tshekamelo	Kahlolo e sa amohelang le ho se amohelwe hwa ho qala ka ho nka qeto ka motho pele o ka tseba batsi ka yena/ekaba sehlopha sa batho se itseng kapa pono/maikutlo a batho.	E
Selenge - puo eo e seng ya semmuso	Tshebediso ya puo eo e seng molaong/puo eo e seng ya semmuso e atisang ho sebediswa ke sehlotshwana se itseng sa batho jwalo ka tjha-tjha e sebedisang mantswe a kang- Heitha da, magriza, gaolo, cand, mpintje. Phapano pakeng tsa puo e seng molaong le puo eo e seng ya semmuso, ke hore selenge (slang) ha se so amohelwe puong le dipuisanong ha ka lehlakoreng le leng puo e seng molaong yona e ntse e dumelleha meqoqong.	D
Puo e tadimang ditaba ka lehlakoreng le le leng	Mokgwa oo ntlha e nngwe o bileng o ka bang leeme-o fanang ka maikutlo a itseng mabapi le mokgwa oo motho a tlamehang ho sebetsa le ho etsa dintho kateng. Ditebello tsa mofuta o itseng ka motho e mong.	C
Ditlwaelo	Mekgwa ya ho phela - boleng le kgonahalo ya boitshwaro: tsela eo motho a etsang di kahlolo ka tse molemo bophelong. Boitshwaro	A

DIPOTSO

Mokgwa oo dipotso tse hloakang manollo le tse ding di botswang ka ona (tse ngolwang kapa tse arajwang ka molomo.

POTSO YA 1

Dipotso tse bohlokwa tse tlamehang ho elwa hloko

Maikemisetso a sebui kapa mongodi ke afe khathunung ee?

Tema e ka susumetsa maikutlo a mmadi kapa momamedi jwang?

Molaetsa o fetiswang ke mongodi ka khathunu ke ofe?

Ntlhakemo ya mongodi ke efe?

Leeme le hlahella ka tsela efe khathunung/papatsong?

Ke tlhahisoleseding efe e tlohetsweng?

Ke ditumelo, dikakanyo le ditebello dife tseo babadi ba nang le tsona tse tla thusa hore ba utlwisise moelelo wa tema ee?

Maikutlo le ditabatabelo tsa mongodi di na le kgahlamelo efe temeng ee?

Ekaba tsebo le maikutlo a hlahisitswe ka mokgwa o jwang e le ho sokolla babadi hore ba dumellane kapa ba hanyetsane le mongodi?

Ke dife ditsela tse ding tse ka sebediswang ho hapa maikutlo a babadi?

Ke maikutlo afe a mang a sa kenyeletswang temeng ena?

(Based on Fairclough, 1989, lankshear et al, 1997, Caldas coulthard v&holland 2000 and Ludwig, 2003)

POTSO YA 2

Mehlala ya dipotso e tla tataisa baithuti tshebedisong ya puo temeng ena eo ba e balang.

Fana ka dipolelwana tse hlahosang diketso tsa baphetwa ba hlahellang temeng.

Fana ka dipolelwanakgethi tse hlahosang baphetwa/batho.

Fana ka dipolelwanabitso tse hlahosang mophetwa/sehlopha. Hobaneng ba ne ba realo?

Hobaneng ha mongodi a kgethile lentswe le itseng ho e na le leng?

Ke hobaneng ha mongodi a sebedisitse lekgethe le itseng?

Tema e bua ka eng?

Hape ho buuwa ka mang?

Ho buuwa jwang ka Tshepo: ke makgethi afe a mo hlahosang?

Ke maetsi afe a lebaneng le Tshepo?

Ke maikutlo afe a dumellanang, ekaba a tla le tharollo kapa ka mokgwa wa potso?

Ke mefuta efe ya maetsi a letso a sebedisitsweng?

Maemedi a sebedisitsweng ke afe?

Ke tlhahisoleseding efe e kgethetsweng ho hlahiswa pele?

Ke mefuta efe ya mantswe a hokelang kapa makopanyi a sebedisitsweng.

**Published by the Department of Basic Education
222 Struben Street
Private Bag X895, Pretoria, 0001
Telephone: 012 357 3000 Fax: 012 323 0601
© Department of Basic Education**

website
www.education.gov.za

facebook
www.facebook.com/BasicEd

twitter
www.twitter.com/dbe_sa

**120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110**